

Janko Pleterski

Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ - KPS

V naslovu naznačena snov je preobsežna, da bi jo mogel en sam referat, namenjen zgolj enemu znanstvenemu posvetovanju, vsaj približno izčrpati. Zato bo naše preučevanje nujno pomanjkljivo že pri izbiri obravnavanih problemov. Še manj pa si more lastiti cilj, da bi obdelavo izbranih vprašanj dognalo do konca. Treba je namreč ugotoviti, da je zgodovinska obdelava nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, pa tudi teorije in politike komunistov Jugoslavije v tem vprašanju, šele v svojih začetkih. Ne bomo se še dalj mudili z naštevanjem težav, ki se pojavljajo ob delu s takšnim naslovom. Poleg stalne, vselej navzoče spremljevalke — časovne stiske, pa moramo omeniti vsaj še obe omejitvi, ki smo si ju postavili. Prva je načelnega, druga praktičnega značaja:

- gledišča komunistov na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji zajeti in obravnavati toliko, kolikor je to potrebno za osvetlitev razmerja komunistov do vprašanja slovenskega naroda od leta 1919 do ustanovitve KPS aprila 1937 in Speransove knjige; z zaključnim pogledom na program V. državne konference KPJ oktobra 1940;
- upoštevati dokumentarno gradivo, dostopno brez večjega iskanja v Ljubljani. K drugi omejitvi, ki ji je botroval pač kratek rok, naj pripomnim, da se imam tudi za to, kar sem našel, v veliki meri zahvaliti pomoči nekaterih tovarišev.

Znano je, da je KPJ na začetku svojega obstoja 1919—1920 v svojih ustanovnih in prvih programskih tekstih gledala na Jugoslavijo kot na nacionalno državo in da je njeno raznorodnost priznavala samo v razmerju do narodnih manjšin. To se je pokazalo tudi v njeni organizacijski strukturi: medtem ko je statut, sprejet na ustanovnem kongresu aprila 1919 s tem, da je taksativno naštel, za katere pokrajine je treba ustanoviti strankine izvršilne odbore, vsaj na ta način do neke mere upošteval dejansko različnost in posebnosti posameznih delov na novo nastale države (»v Beogradu izvršilni odbor za Srbijo in Makedonijo (NB: ne za »Južno Srbijo«), v Novem Sadu za Bačko, Banat in Baranjo, v Zagrebu za Hrvatsko in Slavonijo, v Ljubljani za Slovenijo, v Sarajevu za Bosno, Hercegovino in Črno goro in v Splitu za Dalmacijo«)¹, je statut, sprejet na vukovarskem kongresu junija 1920 zabilisal še to sled raznorodnosti in zgodovinskih razlik. O teritorialni strukturi je kratko postavil pravilo: »... celotno državno področje bo razdeljeno po strankinih potrebah (!) na določeno število oblasti«.² To je bilo pač v duhu programskega

¹ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 17.

² O. c. stran 45.

stališča, da bo KPJ »še naprej ostala na braniku nacionalne enotnosti in enakopravnosti vseh narodnosti v deželi.«³ Izraz »narodnosti« označuje tukaj narodno manjšino.

Znane so tudi splošne razlage, kako je prišlo do položaja, da je revolucionarna jugoslovanska delavska stranka ob živem zgledu revolucionarnega reševanja nacionalnega problema v sovjetski Rusiji ne le prezrla, ampak celo zanikala obstoj tega vprašanja v na novo ustanovljeni Jugoslaviji. (Navadno navajamo vpliv socialdemokratskega, zlasti avstromarksističnega gledanja na nacionalno vprašanje, vpliv meščanskega nacionalizma in nekaterih tradicij južnoslovanskega narodnoosvobodilnega boja.) Kardelj je opozoril tudi na »vpliv iskrenega, čeprav hkrati nerealnega in kratkovidnega revolucionarnega humanističnega kozmopolitizma, za katerega je obstajal samo delavski razred, ne pa tudi narod«.⁴

Ni treba dvomiti o učinku vseh teh vplivov, gotovo pa je treba upoštevati v tem oziru ne samo splošni položaj v pravkar nastali Jugoslaviji v celoti, ampak tudi konkretni položaj v vsaki jugoslovanski pokrajini, pri vsakem jugoslovanskem narodu posebej. Konkretna okoliščina tedanje zmage takšnega stališča pa so še vse premalo znane in raziskane.

V splošnem bi se dalo reči, da tudi socialdemokratska tradicija nikakor ni bila enotna in ne vsa v smeri zanemarjanja nacionalnega vprašanja in jugoslovanskega unitarizma. Za zdaj naj zadostuje, če omenimo, da imamo vsaj v okviru Jugoslovanske socialdemokratske stranke poleg tradicije etnično unitaristične in že v njenem času sporne in malo popularizirane tivolske resolucije tudi tako jasne in zrele poglede na bodočo državo južnih Slovanov kot federativno republiko enakopravnih narodov, kakor so to dobro znani Cankarjev in nekoliko manj znani federalistični koncept Socialistične Omladine iz marca 1918 (»V imenu samoodločevanja narodov zahtevamo federalistično državno ujedinjenje slovensko-hrvatsko-srbskih ozemelj.«)⁵ v domovini in pa chicaška izjava, ki jo je sestavil Etbin Kristan 29. junija 1917, soglasno pa odobrilo kot program Slovensko republičansko združenje 11. in 12. avgusta 1917 v ZDA in ki je v domovini postala splošno znana najpozneje z objavo v Napreju 28. avgusta 1919 (zahteva rešitev slovenskega in jugoslovanskega vprašanja »v politični obliki jugoslovanske federativne republike«).⁶ Srbska socialna demokracija je svojo pozornost usmerjala sicer bolj na Balkan in manj na probleme južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije, vendar je na Balkanu zaznala obstoj makedonskega vprašanja, iskala njegovo rešitev v ustanovitvi balkanske zveze, zavzemala se je za popolno samoodločbo albanskega naroda (Dimitrije Tucović) in tudi sicer znala ločevati med osvobodilnimi težnjami narodov in pa med osvajalnimi težnjami srbskega meščanstva, npr. ob aneksiji Bosne in Hercegovine.⁷

Pri konkretni raziskavi nastanka prvega stališča KPJ do nacionalnega vprašanja tudi ni mogoče iti mimo usode vpliva revolucionarjev iz vrst jugoslovanskih narodov, ki so šli skozi šolo oktobrske revolucije in ruske komunistične partije boljše-vikov in ki so se kot organizirana skupina vrnili v domovino z namenom, da ustanovijo komunistično stranko, ali ki so pri njenem ustanavljanju dejansko tudi sodelovali. Njihova zamisel je bila socialistična večnarodna, federativna Jugoslavija.

³ O. c. stran 42.

⁴ Referat na slovesni seji CK ZKS 15. aprila 1967 (Delo, 16. aprila 1967).

⁵ Demokracija marec 1918, št. 1—2. Ponatis v Zgod. arhivu KPJ, knjiga V, stran 330.

⁶ Zgod. arhiv KPJ, knjiga V, str. 287—289.

⁷ Pregled zgod. ZKJ, Ljubljana, str. 20—21.

Znano je, da se je že maja 1918 pri centralnem komiteju RKPb ustanovila Federacija inozemskih komunističnih skupin in da je 16. maja 1918 sklenila Južnoslovanska komunistična emigrantska partija, ki je tedaj vključevala tudi Bolgare, da vstopi v RKPb kot sekcija.⁸ Bolgari so se ločili šele 15. oktobra 1918 in ustanovili svojo skupino. Komunisti jugoslovanskih narodov se v revolucionarni Rusiji niso soočili le z nacionalnim vprašanjem v splošnem, kakor so ga reševali boljševiki, ampak so bili po svoji lastni izkušnji postavljeni tudi že pred konkretni nacionalni problem v Jugoslaviji. Številni med njimi so namreč izšli iz vrst tako imenovanih disidentov, to je prostovoljcev, ki so spomladi 1917 izstopili iz »srbskega« dobrovoljskega korpusa v Rusiji, ker se niso mogli sprijazniti z velikosrbskim političnim konceptom, ki ga je Pašičeva vlada na vso moč uveljavljala v tej jugoslovanski vojaški enoti. Disidenti so v bodoči neodvisni zedinjeni jugoslovanski državi zahtevali popolno narodno enakopravnost Srbov, Hrvatov in Slovencev v demokratični federativni Jugoslaviji.⁹ Kako živo je bilo izročilo disidentov pri komunistih jugoslovanskih narodov v Rusiji, priča pisanje njihovega organa Svjetska revolucija 8. junija 1918, št. 1 o tem gibanju: »Disidentsko gibanje je bilo odmev ruske revolucije v srcih Jugoslovancev ..., disidentstvo je bilo v svojem bistvu revolucionarno gibanje, pomenilo je strtje okovov nacionalističnih tradicij.«¹⁰ Izkušnja tega gibanja je pač odvrčala od vsakršnih unitarističnih koncepcij. V prvi programski formulaciji (Revolucija, št. 2, Moskva 1918, menda aprila) zahtevajo jugoslovanski komunisti sicer le jugoslovansko ljudsko republiko, to pa, da se južnoslovanska skupina že kmalu preimenuje, in sicer v RKPb — skupino Bolgarov, Srbob, Hrvatov in Slovencev, izraža v dokajšnji meri razumevanje narodne različnosti in enakopravnosti južnih Slovanov (z izjemo Makedoncev). Oktobra 1918 je eden ustanovnikov RKPb skupine BSHS Vukašin Marković, predlagal, naj bi se skupina preimenovala v »balkansko«, ali pa bi jo naj razčlenili na samostojne skupine — bolgarsko, srbsko, slovensko in druge, ki bi imele svoja ločena vodstva, vendar to ni bilo sprejeto.¹¹

Izredna konferenca jugoslovanske komunistične skupine 5. do 7. novembra 1918 v Moskvi je sklenila ustanoviti komunistične stranke za novo jugoslovansko državo, za katero je ugotovila, da je proletariat tam ostal brez resnično revolucionarne stranke.¹² Na novo ustanovljena stranka, ki ni bila več del RKPb, se je imenovala Komunistična stranka (boljševikov) Srbov, Hrvatov in Slovencev in sprejela program in statut RKPb. 7. novembra 1918 je že bil ustanovljen tudi centralni komitej, ki si je postavil kot glavno nalogo delovanje neposredno v jugoslovanskih deželah in zato sklenil organizacijo prenesti v Jugoslavijo. Najprej, 14. novembra 1918, je sklenil poslati v Jugoslavijo vodstvo. Dejansko je tedaj odšlo v domovino 13 vodilnih tovarišev, ki jih potem najdemo tudi v vodilnih organih SDSJk (V. Čopič,

⁸ Podatki o organizaciji jugoslovanskih komunistov v Rusiji so predvsem iz knjige I. D. Očak, Jugoslavjanskije internacionalisty v borbje za pobjedu sovjetskog vlasti v Rossiji (1917—1921 gody). Izdateljstvo moskovskogo universiteta 1966.

⁹ France Klopčič, Ob petdesetletnici dveh deklaracij za zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov. Problemi V, maj 1967, št. 53 str. 718—729.

— ist, Prostovoljci — disidenti. Naši razgledi, 13. maja 1967, št. 9.

¹⁰ I. D. Očak, o. c., stran 48.

¹¹ I. D. Očak, o. c., str. 92, 95 in 96.

¹² Zdi se, da so tedaj imeli v mislih »Državo SHS« pod vlado Narodnega viječa v Zagrebu, s katero je pod vplivom jugoslovanske skupine komunistov sovjetska vlada bila pripravljena urediti vrnitev vojnih ujetnikov. Prim. France Klopčič, Dokument iz Moskve leta 1918, namenjen Narodnemu veču SHS v Zagrebu. Sodobnost XIV, 1966, str. 1264—1269.

L. Vukičević). Februarja 1919 so z enakim namenom odšli še Matuzović, Vuk in Grulović. (Preostanek KPb SHS v Rusiji je nato spet nastopal pod starim imenom Jugoslovanska komunistična skupina RKPb). Kakšno je bilo njihovo stališče in program v nacionalnem vprašanju, lahko razberemo iz razglasa jugoslovanske komunistične skupine Delovnemu ljudstvu jugoslovanskih dežel ob sovjetski revoluciji na Ogrskem: preprečiti zadušitev Madžarske SSR in »slediti zgledu ruskih in madžarskih tovarišev in zrušiti kapitalistično tiranijo, organizirati sovjete delavcev, kmetov in vojakov, prevzeti oblast v svoje roke in proglasiti Jugoslovansko Socialistično Federativno Sovjetsko Republiko« (podčrtal J. P. — Svjetska revolucija, 2. aprila 1919, št. 14).¹³

Kakšna je bila usoda tega revolucionarnega nacionalnega programa, ko so ga prinesli v Jugoslavijo? O tem zvemo nekaj iz spominskih zapisov vidnega člana jugoslovanskih komunistov iz sovjetske Rusije, že omenjenega Nikole Grulovića.¹⁴ Skupina se je spotoma že v Budimpešti sestala s tajnikom Srbske socialdemokratske stranke Filipom Filipovičem, ki jo je seznanil z naporji za ustanovitev enotne revolucionarne delavske stranke v Jugoslaviji. Dogovorjeno je bilo da povratniki ustanove legalno revolucionarno organizacijo samo v Vojvodini, kjer so ministerialisti še docela obvladovali položaj, po kongresu zedinjenja pa se bo ta organizacija, ki bo nosila ime Vase Pelagića, vključila v zedinjeno jugoslovansko stranko. 17. februarja 1919 so se predstavniki pelagičevcev sestali v Beogradu s člani glavne uprave Srbske socialdemokratske stranke, v kateri je v tem času revolucionarna smer pod vodstvom Filipa Filipovića dobila večino in pripravljala kongres zedinjenja. Na tem sestanku so prereševali programsko deklaracijo pelagičevcev. Ob nacionalnem vprašanju so se pokazale razlike: »Dolgo smo se zadržali ob nacionalnem vprašanju in vprašanju državno-pravne ureditve,« se spominja Grulović. »Filip (Filipović) se je v nacionalnem vprašanju izrazil v dvojnem smislu. Dejal je, da se ne upira ugotovitvi, da so Srbi, Hrvati in Slovenci trije narodi, toda za Črnogorce in Makedonce je rekel, da niso nikakršne nacije in tudi, da je, kot večina, razpoložen za centralizem. Z njim so se strinjali tudi vsi drugi in nekateri so celo izjavljali, da bi bilo nepopularno ugotavljati obstoj več narodov. V glavnem je bilo sprejeto stališče, da so vsi narodi sprejeli nacionalno enotnost in da moramo v svoji deklaraciji to ugotoviti. Potem ko je (pelagičev) Vukičević sprejel ta predlog, smo spremenili svoje prvotno načelno stališče o federativni ureditvi (podčrtal J. P.) in ga nadomestili s centralizmom.« Ustanovna skupščina pelagičevcev 2. marca 1919 v Stražilovu pri Sremskih Karlovcih je potem, ko jo je Vukičević obvestil o nasvetu Srbske socialdemokratske stranke, spremenila v programski deklaraciji prvotno formulacijo »o federativni ureditvi in nacionalnih pravicah« in namesto tega zahtevala: »Uničenje posameznih držav. Ena enotna jugoslovanska socialistična republika.«

Ta epizoda, ki smo jo podali malo bolj obsežno, govori o tem, da je stališče o enotnem jugoslovanskem narodu bilo pred kongresom zedinjenja zavestno uveljavljeno v vodstvu srbske socialne demokracije proti zamisli jugoslovanskih komunistov iz Rusije. To stališče vodstva srbske socialne demokracije, ki se v njej zlasti izraža nerazumevanje bistva jugoslovanskega gibanja na področju habsbur-

¹³ I. D. Očak, o. c., str. 135—139, 111.

¹⁴ Nikola Grulović, Jugoslovanska komunistična revolucionarna grupa Pelagić. Matica srpska, zbornik za društvene nauke 22. Novi Sad 1959, str. 108—128; — isti, Osnivačka konferencija pelagičevaca. Četrdeset godina, knjiga I, Beograd 1960, str. 41—49.

ške monarhije, nerazumevanje, ki se je ujemalo s politiko meščanstva v Srbiji, je pač bilo odločilno za postavitev — brez kake alternative — teze o nacionalni enotnosti pred kongres zedinjenja in pozneje na vukovarskem kongresu.¹⁵

Zanimivo je v tej zvezi opozoriti, da je tudi po ustanovitvi Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) mnenje v kominterni o nacionalnem položaju in vprašanju v Jugoslaviji bilo drugačno od uradnega stališča jugoslovanske stranke.

Se tik pred II. (vukovarskim) kongresom KPJ je izvršni komite KI izdal razglas Proletariatu balkansko-podonavskih dežel in tamkajšnjim komunističnim strankam in organizacijam, med njimi izrecno tudi jugoslovanski. Razglas najprej ugotavlja, da razpad Avstro-Ogrske in nova razmejitev v Podonavju in na Balkanu nacionalnega vprašanja nista razrešila, ampak sta ga še bolj zapletla. Vtem ko za vsako deželo opiše novi položaj, označi jugoslovanski položaj takole: »Proti težnji birokratsko-kapitalistične oligarhije iz Srbije po hegemoniji v državi vstajajo enako makedonski Bolgari, Albanci, Hrvatje, Črnogorci in Slovenci.« Nato ugotavlja za vse balkansko-podonavske dežele, da lahko samo proletariat s svojo zmago prepreči novo katastrofo (to je vojno) in osvobodi delavske in kmetske množice gospodarskega in nacionalnega zatiranja; samo kmetsko-proletarska diktatura »more zediniti v eno federativno sovjetsko socialistično balkansko podonavsko republiko vse balkanske narode« in jih vsestransko osvoboditi. Posebej pa še opozarja komunistične stranke, naj skrbno upoštevajo komplicirani narodnostni položaj: »Razmere narekujejo komunistični stranki, da ima na balkanskem polotoku širšo vlogo kot v čisto nacionalnih kapitalističnih državah, kjer ne obstaja nacionalno vprašanje. K razumevanju te velike vloge komunizma na Balkanu morajo biti usmerjeni vsi napori balkanskih komunističnih strank.«¹⁶

Kakih naporov v smeri, ki jo je nakazovala KI, v sklepih vukovarskega kongresa, ni bilo. Nasprotno, vodstvo KPJ je komaj nekaj mesecev za tem poskrbelo, da dikcijo nekega drugega dokumenta mednarodnega komunističnega gibanja prilagodi tezi o nacionalni enovitosti Jugoslavije, z izjemo narodnostnih manjšin, h katerim prišteva tudi Makedonce. Gre za manifest Balkansko podonavske komunistične federacije, ki so ga 10. avgusta 1920 podpisali osrednji izvrševalni odbori komunističnih strank Jugoslavije, Bolgarije in Grčije. Manifest se vsebinsko naslanja na prej navedeni razglas KI in v prvi vrsti ugotavlja, da nacionalno vprašanje na Balkanu ni rešeno. Glede Jugoslavije pravi le: »Pod pestjo monarhizma in kapitalizma Jugoslavije stoje brezpravne množice Bolgarov, Turkov in Albancev v Makedoniji... Madžarov in Nemcev v Vojvodini.« Načelo nacionalne enotnosti Jugoslovanov je izvedeno dosledno tudi na narodne manjšine jugoslovanskih narodov zunaj državnih meja: »Pod jarmom velike bojarske Romunije zdihujejo... Jugoslovani v Banatu... — Zunaj mej Jugoslavije so ostale pod italijansko oblastjo znatne in celotne jugoslovanske množice...«¹⁷ Razlika med koncepcijo obeh dokumentov je očitna in ne naključna.

Stališče komunistov iz Hrvaške in Slovenije o nacionalnem vprašanju v tem času je bilo doslej malo ali pa sploh nič raziskano. Gotovo je, da se je kongres

¹⁵ O gledanju srbske socialne demokracije na nacionalno vprašanje drugih jugoslovanskih narodov in posledicah za politiko KPJ, glej Vlado Strugar, Socialna demokracija o nacionalnem pitanju jugoslovanskih narodov. Beograd 1956, str. 75—81.

¹⁶ Rdeči prapor, glasilo socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), 23. junija 1920, št. 8.

¹⁷ Rdeči prapor, 11., 15. in 18. septembra 1920, št. 30—32.

zedinjenja sestal brez Slovencev, čeprav so seveda bili povabljeni in tako na stališče kongresa do nacionalnega vprašanja niso vplivali. Pred slovenskimi komunisti je tedaj kot najnujnejša naloga, kateri je bilo treba v interesu revolucionarne akcije podrediti vse drugo, bila naloga zedinjenja s stranko revolucionarnega delavstva vse Jugoslavije. Njihovo glasilo s pomenljivim naslovom Ujedinjenje je to nalogo v svojem programatskem uvodniku obravnavalo realistično, toda z velikim poudarkom, kot prvi pogoj vsega nadaljnjega delovanja. »Nimamo nobenih pretiranih iluzij o resnični moči jugoslovanskega delavstva, ki se večidel komaj razredno kristalizira... Vemo pa, da je zlasti v sedanjih zgodovinskih in še posebej v naših jugoslovanskih razmerah prvi začetek vsake uspešne socialistične politike v organizaciji in ujedinjenju vsega jugoslovanskega proletariata. To je prvo, to je glavno...«¹⁸ Nujnost te zgodovinske naloge, ki jo je bilo treba izvršiti v ostrem spopadu s reformističnim ministerializmom v slovenskem delavskem gibanju, je odrinila spoznavanje in postavljanje posebnega, nacionalnega vprašanja, za katero se je zdelo, da bo v revolucionarni Jugoslaviji, ki je stvar bližnje prihodnosti, rešeno samo po sebi. Toda tudi v tem položaju je zavest posebne odgovornosti slovenskih komunistov nasproti slovenskemu ljudstvu očitna. »S tesnim ujedinjenjem jugoslovanskega delavstva bo šele resnično ujedinjeno jugoslovansko ljudstvo... Slovenski delavec noče biti zadnji v krogu prebujenega ljudstva... On dela za novo socialno življenje in za kulturno slovenskega ljudstva.«

V tem času razpravlja D. Gustinčič v Ujedinjenju o centralistični ali pa federativni organizaciji Jugoslavije.¹⁹ Obnavlja, kako si je med vojno emigrantsko glasilo v Švici Yougoslavie, ki sta ga izdajala skupaj s hrvaškim politikom Smodlako, zamišljalo federativno ureditev Jugoslavije, vendar ne na osnovi obstoja več narodov (administracija naj ne bo centralizirana, ampak naj sloni na avtonomiji provinc, ki naj zedinjujejo gospodarsko in socialno podobne elemente — po religiji, tradicijah, intelektualni ravni; eno tako enoto naj bi tvorila Slovenija z Istro, ampak nasprotno, v korist uresničenja homogenitete narodovih elementov«, to je nacionalne enotnosti Jugoslavije. To zamisel iz leta 1917 Gustinčič zdaj potrjuje in še bolj poudarja nujnost »čimbolj specificirane uprave v Jugoslaviji«, to je, čim večjega števila avtonomnih provinc (predvideva tudi pridružitvev Bolgarije, vendar ne kot nacionalne enote, ampak razdeljene v 3—5 provinc), da bi s tem bil odstranjen »historični, šovinistični serbizem in kroatizem« in da bi se »pokrajinstvo« nadomestilo »z novim patriotizmom, ki se bo naslanjal na socialne principe, na jugoslavizem«, ki naj izključi »plemenske prepire«. — Gre torej za pojmovanje, ki sicer vidi razlike med ljudstvi zedinjene Jugoslavije, vendar gleda v njih elemente enega naroda, s katerim je treba doseči njihovo novo homogenost, pri čemer priporoča federacijo avtonomnih upravnih pokrajin v nasprotju s centralizmom. Tako stališče ni bilo v nasprotju s tistim, ki ga je še nepopolno zedinjena komunistična stranka že pred tem sprejela. Ob neki poznejši priložnosti (leta 1927) je Gustinčič pojasnjeval, zakaj je v Yougoslavie zagovarjal načelo jugoslovanske narodne enotnosti: to je bilo storjeno spričo nujnosti boja za Jugoslavijo proti nemškim tezam in pa zato, da se ne bi list onemogočil pred srbskimi politikami, in končno, ker je bil list namenjen predvsem srbijanskemu in črnogorskemu dijaštvu v Švici, ki ga je bilo mogoče edino tako pridobiti za jugoslovansko misel. Zase pravi Gustinčič, da je bil

¹⁸ Ujedinjenje, 13. marca 1920, št. 1.

¹⁹ Ujedinjenje, 20. marca 1920, št. 2.

tedaj še pod vplivom socialdemokratskega obravnavanja nacionalnega vprašanja in da še ni poznal Leninovega in Stalinovega gledišča. Le posredno pa odgovori na vprašanje, kako je glede tega bilo leta 1920, ko pravi: »Če bi bil imel to tedaj za sabo, bi bil kajpada tudi že v Švici postavljaj vprašanje jugoslovanske narodnosti drugače, mnogo drugače in čeprav še ne tako, kakor ga postavljamo danes, za današnje razmere, za sedanji politični položaj! Ker jasno je, da s stališča proletariata tudi narodno vprašanje ne more biti nikak petrefakt! Ono more vedno služiti njegovemu glavnemu cilju...«²⁰

Ni znano, ali so slovenski delegati na vukovarskem kongresu kaj razpravljali o nacionalnem vprašanju. Znan je drobec, da je delegat partijske organizacije iz Mežiške doline, Anton Metarnik, ki je na kongresu podpiral stališča levice, tam tudi prebral resolucijo svoje organizacije o koroškem vprašanju, ki jo pozneje Rdeči prapor povzema: »... komunistično orientirani proletariat na Koroškem odklanja plebiscit, ki nam ga je servirala pariška kapitalistična gospoda.« To resolucijo je kongres enodušno pozdravil.²¹

Po vukovarskem kongresu je Rdeči prapor zagovarjal centralistično strukturo stranke: »Ako bi dovolili posameznim provincam avtonomijo v strankinem delovanju, bi imeli prav gotovo na Hrvaškem in v Sloveniji komunizem svoje posebne vrste in to ne gre.« Potrebno je enotno vodstvo v revolucionarnem boju.²² Kmalu zatem razpravlja o nacionalnem vprašanju, ki pa ga vidi le kot mejno vprašanje. Ugotovi, da ga buržoazija ne more rešiti, ampak le sovjetska revolucija. »Proletariat Jugoslavije bo kaj lahko rešil svoja vprašanja z bratskim italijanskim, nemškim in madžarskim proletariatom ter z ostalimi svojimi sosedi, ko bo prišel njegov čas.« Ta čas pa je zelo blizu.²³ V istem letu je s koroškim plebiscitom in z rapalsko pogodbo bilo slovensko narodno ozemlje dokončno razkosano. Znano je, da sta KPJ in KP Avstrije za plebiscit izdali geslo, da ga revolucionarni proletariat ne priznava in se zato vzdržuje glasovanja.²⁴ Po izidu plebiscita, negativnem za Jugoslavijo, je Rdeči prapor ugotovil polom slovenskega narodnjaštva in pokazal svojo rešitev: »... ves problem malega naroda je v tem, da postane velik v mednarodnosti, da dobi pravico za svoje osvobojenje takrat, ko zahteva in v delih pokaže, da je za svobodo vseh narodov. Proletariatu Jugoslavije pa je naložila besna jugoslovanska buržoazija poleg rešitve jadranskega problema še koroškega. S pomočjo mednarodnega proletariata bo jugoslovanski komunistični proletariat rešil tudi ta problem med proletarsko revolucijo — ki ni za gorami — na ta način, da bo z lica zemlje strl imperializem, nacionalni in socialni šovinizem... Živela svobodna sovjetska Koroška, Primorska, Dalmacija v okviru sovjetskih republik Podonavsko-balkanske

²⁰ Enotnost, 27. avgusta 1927, št. 32.

²¹ Rdeči prapor, 18. avgusta 1920, št. 23; Lovro Kuhar, Borba komunistov v Ravnana posle zabrane KPJ. Četrdeset godina, knjiga I., stran 163 (tu je vsebina resolucije po spominu posredno podana nekoliko drugače: »S tem je KPJ že takrat zahtevala, da se Koroška priključi Jugoslaviji in da se začne boj proti tamkajšnjim nasilstvom; proti raznarodovanju Slovencev.«).

²² Rdeči prapor, 21. julija 1920, št. 15 (D. Gustinčič, Po Vukovarskem kongresu).

²³ Rdeči prapor, 21. avgusta 1920, št. 24 (D. Gustinčič, Rešitev narodnega vprašanja).

²⁴ I. Regent — J. Pleterski — I. Kreft, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964. str. 97—101.

²⁵ Rdeči prapor, 20. oktobra 1920, št. 41 (Bankrot slovenskega narodnjaštva — za narodov blagorjanstva).

federacijel!»²⁶ V enakem smislu je slovensko glasilo KPJ pisalo tudi po podpisu rapalske pogodbe. (»Ko pridemo mi na oblast, bomo čez vse te reči naredili križ.«)²⁶

Na osnovi tega bežnega pregleda lahko zaznamo, da so slovenski komunisti v letu 1920 gledali na nacionalno vprašanje v smislu vukovarskega programa, tako da so problem občutili predvsem kot problem meja, in sicer ob prečnem dejstvu imperialističnega razkosanja Slovenije, ki ga niso priznali. Zavestno so prevzeli v imenu proletariata zgodovinsko nalogo, da ta problem rešijo obenem s proletarsko revolucijo, v sporazumu z zmagovitim proletariatom sosednjih dežel, ker je postalo očitno, da meščanstvo tega problema ne bo rešilo. V okviru Jugoslavije pa so predvsem poudarjali nujnost popolne enotnosti revolucionarne stranke jugoslovanskega proletariata in videti je, da so na vprašanje nacionalne enotnosti gledali predvsem politično, kot na izraz iskrenega proletarskega internacionalizma. Vsem tem stališčem je skupno to, da v nacionalnem vprašanju sicer vidijo odgovornost proletariata, ne pa že tudi nujnosti povezave tega vprašanja s procesom razvijanja svojega revolucionarnega boja.

II

Do konca leta 1923 so se gledišča in politika KPJ v nacionalnem vprašanju tako korenito spremenila, da je naravno vprašati se, kakšni so bili vzroki in vplivi in kakšna je bila pot za takšno spremembo; ki je ustvarila podlago dejavnosti in veljave komunistične stranke med narodi Jugoslavije v prihodnjem času. Dokaj dobro je znan in ocenjen končni rezultat, v katerem se je sprememba pokazala, to je sprejeta teza leve in zavrnjena teza Sime Markovića. Nastajanje te spremembe pa je bilo doslej še malo obdelano. Znani so splošni vzroki: Komunistična partija Jugoslavije, še nedavno ena največjih sekcij komunistične internacionale, je bila v letu dni po obznani in po zakonu o zaščiti države razbita, in sicer »ob popolni pasivni asistenci plemenskih in nacionalnih skupin«, kakor je trpko ugotovil referent o političnem položaju na drugi državni konferenci KPJ, maja 1923 na Dunaju.²⁷

»Poraz 1920—21. leta,« pravi Edvard Kardelj, »je partijo naučil marsičesa, med drugim tudi tega, da se mora odtrgati od tradicionalnih jugoslovanskih buržoazno-nacionalističnih formul in si na področju mednarodnih odnosov izoblikovati lasten revolucionarni in demokratični koncept.«²⁸ Kako pa je to »učenje« poteklo, o tem še malo vemo. Edino pri V. Strugarju najdemo povzetek nekaj znamenite obravnave iz leta 1923 o nacionalnem vprašanju v partijskih glasilih.²⁹ K temu vprašanju bomo lahko v tem referatu prispevali le nekaj opozoril splošnega značaja, posebej pa nekaj stališčih slovenskih komunistov v tedanjih razpravah.

V prvem obnovljenem komunističnem glasilu v Sloveniji Delavske novice v letih 1921 in 1922 ne najdemo kakšnega razpravljanja o nacionalnem vprašanju, vendarle pa nekaj značilnih omemb. Že uvodnik prve številke nastopa proti absolutističnemu

²⁶ Rdeči prapor, 17. novembra 1920, št. 49.

²⁷ Referat na II. državni konferenci KPJ (Dunaj, maja 1923) Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/1032—1040.

²⁸ Delo, 16. aprila 1967.

²⁹ Vlado Strugar, Komunistična partija in rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Članek v Zborniku Pregled zgodovine ZKJ. Cankarjeva založba, Ljubljana 1959, str. 220—225. — V najnovejšem času je v Zborniku O nacionalnem pitanju Beograd 1967) bilo ponatisnjenih nekaj odlomkov iz te obravnave.

centralizmu, ki se »vzdržuje na površju edinole zaradi razpaljenih šovinističnih strasti, ki jih podžiga plemenska in verska mržnja« in na ta način odvaaja ljudsko energijo od razrednega boja. Proti absolutizmu postavlja list federativno načelo samouprave ljudstva, ki pa se ne sme enačiti z zahtevami po zgodovinski ali verski razdelitvi avtonomnih pokrajin. Enotna fronta ljudstva lahko doseže revizijo ustave v smislu federativne samouprave.³⁰ Neumevanje nacionalnega vprašanja in njegovega pomena je torej še nespremenjeno. Takšnih pogledov najdemo tedaj še več. Zanimivo je, da je list v začetku leta 1922 ob »srbo-hrvaško-slovenskem sporu« opozoril, da je predvojna socialna demokracija bila za federativno ljudovlado Srbov, Hrvatov, Slovencev, Bolgarov in drugih balkanskih narodov, vendar iz tega nič ne sklepa za sodobnost, ampak ostane pri formuli federativne samouprave v ljudsko demokratični državi, ki »ni v interesu le delovnega ljudstva, ampak cele nacije...«³¹ Pač pa je v prvomajski številki istega leta v polemiki z avtonomisti (ki trde, da za besedičenjem o enotnem jugoslovanskem narodu tiči le težnja za srbsko nadvlado) zahteval, da mora delavstvo voditi samostojno politiko, in sicer: konfederacija svobodnih republik južnih Slovanov, kjer bo vladalo delovno ljudstvo; to je realen cilj.³² Najpomembnejši dogodek pa je nastanek Zveze delovnega ljudstva za občinske volitve v Ljubljani, protirežimske, to je proticentralistične koalicije komunistov okrog Delavskih novic s SLS (prek krščanskih socialistov) in socialisti (Zarja), in ko je predstavnik komunistov V. Fabjančič na shodu zveze 27. oktobra 1922 nastopil proti »centralizmu srbske buržoazije«, poudaril pravico »naroda slovenskega, naroda hrvaškega in naroda srbskega« do popolne samoodločbe in ugotovil: »Če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni, minimalni cilj avtonomijo ali federacijo, bo razredno zavedni proletariat podpiral boj zanjo, ker to ustreza njegovim načelom o nacionalnem vprašanju.«³³ Tako lahko že za leto 1922 ugotovimo težnje po novem formuliranju pogleda na nacionalno vprašanje.

Prva državna konferenca KPJ (3.—15. julija 1922, Dunaj) ni razpravljala o nacionalnem vprašanju. Tako je bilo mogoče, da je na novo ustanovljena Neodvisna delavska stranka Jugoslavije kot legalna organizacija KPJ v svojem nastopnem programu 14. januarja 1923 lahko še izjavila, da se bo »v težnji za narodnim edinstvom borila proti vsakemu nasilnemu in hegemonističnemu centralizmu, za samovlado delovnega ljudstva!« Tako je lahko »plemenske spore« razlagala z »nerešenim gospodarskim bojem raznih plemenskih središč«, samoodločbo narodov pa omenila le v zvezi z vprašanjem državnih meja (Jugoslavije). Za narodne manjšine, ki se »milom ali silom nahajajo v sestavu države«, je zahtevala »popolno politično in kulturno svobodo.«³⁴ V primerjavi z letom 1920 torej še prav nič novega.

Ne prva državna konferenca KPJ ne intervencija IV. kongresa kominterne (novembra 1922) nista rešili splošne krize v KPJ in še posebej ne v vodstvu in zato se je v letu 1923 zaostрил frakcijski boj. In gotovo ni nepomembno, da je sovpadel z debato o nacionalnem vprašanju in ji dal še posebno potezo vnetosti. To je tisto obdobje, za katero pravi Tito, da je imel frakcijski boj »prva leta delno načelen značaj, kadar je šlo za razprave tudi o nacionalnem vprašanju...«³⁵

³⁰ Delavske novice, 28. oktobra 1921, št. 1.

³¹ Delavske novice, 2. in 16. februarja 1922, št. 5 in 7 (L. K. Rudarski, Proletariat in srbohrvaškoslovenski spor).

³² Delavske novice, 1. maja 1922, št. 17 (V. F., Centralizem in avtonomija).

³³ Delavske novice, 2. novembra 1922, št. 44.

³⁴ Glas svobode, 21. aprila 1923, št. 1.

³⁵ J. B. Tito, Govor na X. mestni konferenci ZK Beograda, Delo, 18. aprila 1967.

.Na skupščinskih volitvah marca 1923 so nacionalne, protihegemonistične stranke dosegle ogromen uspeh, posebno HRSS Stjepana Radića, ki je dobila 474.000 glasov (leta 1920 285.000). »Uspeh narodnih meščanskih strank na teh volitvah v Hrvatski, Sloveniji in Črni gori je vplival na komuniste, da so temeljito proučili stališče partije v narodnem vprašanju...«, gotovo pravilno ugotavlja Pregled zgodovine ZKJ.³⁶ Od 9. do 12. maja 1923 se je na Dunaju sestala druga državna konferenca KPJ, kjer so načeli tudi narodno vprašanje in opustili napačno stališče o narodni enotnosti. Na podlagi obravnave je konferenca sklenila, da spodbudi vse člane partije, ki se zanimajo za »nacionalno in plemensko vprašanje«, da o njem razpravljajo.³⁷ V že omenjenem referatu o političnem položaju je ugotovljeno, da politična kriza v državi, ki je do poloma KPJ imela pod vplivom komunistov in mednarodnega položaja v precejšnji meri socialno obeležje, dobiva zdaj kot glavno značilnost »spopad dveh plemenskih grupacij, srbske in hrvatsko-slovenske«. Bistvo tega spopada je konkurenčni boj meščanstva teh grupacij. Nacionalno in plemensko grupirane množice pomenijo gotovo močno odporno silo proti režimu belega terorja, toda zdaj so pod vplivom svojega meščanstva. Zato je glavna naloga KPJ, da izrabi to odporno silo, da pokaže izdajalstvo nacionalnega meščanstva in da s svojim geslom o pravici vsake nacije do samoodločbe glede ustanovitve posebne države prodre v množice, dalje, da sta edini nosilki tega gesla KI in KPJ in da edino ti dve moreta uresničiti popolno nacionalno in plemensko osvoboditev po revolucionarni poti v boju proti vsem buržoazijam. — Tako srečamo v istem poročilu še v eni sapi izraženi obe najznačilnejši tezi nasprotnih si strani v poznejši debati: prva, da je bistvo nacionalnega problema konkurenčni boj meščanstva, druga, da naj komunisti vprašanje rešujejo na osnovi gesla o pravici narodov do samoodločbe, s pravico do odcepitve.

Drug dokument te konference je resolucija o narodnem vprašanju v Jugoslaviji. V njej se najprej ugotavlja, da Jugoslavija ni produkt nacionalne revolucije in proste samoodločbe narodov, ampak produkt zmage imperialističnih držav antante in kršitve pravice narodov do samoodločbe, da sta v tej državi srbsko meščanstvo in monarhija vsilila vsem drugim narodom brutalno gospostvo, da odpor proti temu gospostvu združuje vse razrede hrvatskega in slovenskega naroda in da je v interesu revolucionarnega proletariata Jugoslavije, da podpira zatirane narode v njihovem boju proti srbskemu gospostvu in za njihovo pravico do samoodločbe, pravico do popolne odcepitve. V ta boj je treba pritegniti tudi celotno delovno ljudstvo Srbije, ki mu je treba pojasniti reakcionarni značaj tega gospostva in monarhije. Obenem je treba delovati tudi proti manevrom hrvatske in slovenske buržoazije, ki v svojem razrednem interesu težita h kompromisu s srbskim meščanstvom. KPJ naj se obrne na vse organizacije, ki se bojujejo za samoodločbo narodov in jim predlaga enotno fronto (omenjena je HRSS). »V Sloveniji bo komunistična stranka nenehno razkrinkavala dvolično politiko klerikalcev, ki so vselej pripravljene izdati interese množice, brž ko bi srbsko meščanstvo in monarhija kaj popustili slovenski duhovščini in velikemu meščanstvu. Komunistična stranka bo nenehno zastopala ustvaritev enotne fronte za boj proti srbskemu gospostvu z vsemi delavskimi in kmečkimi organizacijami in jih bo spodbujala, da se osvobodijo vpliva meščanskih strank in se združijo z revolucionarnim proletariatom.« V nadaljevanju našteje

³⁶ Pregled zgodovine ZKJ, stran 86.

³⁷ O. c., str. 76—77.

resolucija gesla KPJ v boju za samoodločbo narodov: ustvaritev položaja, ko ne bo nobena sila mogla narodom preprečiti, da sami odločijo svojo usodo in si izberejo vlado po svoji volji; izbris vidovdanske ustave, katere revizija bi pomenila samo kompromis meščanstev na račun ljudskih množic vseh narodov; postavitve delavsko-kmečkih vlad za vsak narod in njihova prostovoljna združitev v zvezo delavsko-kmečkih republik. Obenem z bojem za uresničenje teh gesel se bo KPJ bojevala proti ločitvi narodov z neprehodnimi zidovi, kajti ločitev in sovraštvo je delo buržoazije. Resolucija končno opozarja, da Makedonci ni moč obravnavati kot nacionalno manjšino in da bo makedonsko vprašanje razčlenjeno v posebnem dokumentu.³⁸ V tej resoluciji najdemo torej že nova stališča in misli, ki pa jih je bilo treba šele uveljaviti, v obravnavi leta 1923 in še pozneje.

Začetek debate v partijskem tisku pomeni knjiga Sime Markovića Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, ki je izšla leta 1923 v Beogradu in kateri avtor pripominja: »Iz obilnega gradiva, ki sem ga pripravil za obsežnejšo študijo o nacionalnem vprašanju, sem izbral tisto, kar se mi je zdelo potrebno, da t a k o j izide glede na popolno dezorientiranost, ki v tem vprašanju vlada v naši javnosti sploh.« Ob upoštevanju obsežne literature, posebej še Leninovih in Stalinovih del, je Marković obravnaval pojem naroda, nacionalnega boja, nacionalno načelo, nacionalno in imperialistično državo, pravico do samoodločbe, nacionalno avtonomijo, nacionalno vprašanje v ruski revoluciji, njegov odnos do socializma in položaj v Jugoslaviji. Ne glede na vse njegove zmete, ki so hitro doživele svojo zavrnitev, je treba reči, da je Markovićevo knjiga, ki se je naslonila predvsem na Stalinova dela, narekovala vsej obravnavi dokaj visoko raven. Markovićevo namen je gotovo bil ne le najti odgovor na politična vprašanja, ki jih je pred komunistično stranko postavljala položaj v Jugoslaviji, ampak tudi utrditi svojo avtoriteto v stranki nasproti levi opoziciji. V svoji knjigi je odločil nekatera vprašanja, ki poslej v bistvu niso bila več sporna, predvsem vprašanje o enem ali treh narodih: dokazal je, da so se Srbi, Hrvati in Slovenci neodvisno drug od drugega razvili v tri moderne nacije in da je »srbska teorija o narodni enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev samo krinka srbskega imperializma«. Načelno prizna Slovincem in Hrvatom pravico do samoodločbe in do samostojne državne eksistence, vendar hkrati te pravice praktično ne upošteva v prepričanju, da tega ne pri Slovincih ne pri Hrvatih nihče ne terja, ker ločitev ni v interesu ne slovenskega in hrvaškega meščanstva in ne proletariata. S tem pa se začne sistem njegovega zmotnega naziranja, ki ni vzdržalo revolucionarne marksistične kritike: to so predvsem trditve, da je nacionalni boj izraz konkurenčnega boja meščanstva posameznih narodov, da je nacionalno vprašanje potemtakem možno rešiti z revizijo ustave in da bi to bilo v interesu proletariata, ki mu ni neposredno do nacionalnega boja, ampak samo toliko, kolikor ta boj ovira njegov razredni boj proti kapitalistični vladavini. Vse to je znano in je dobilo svojo antitezo že med obravnavo, posebno pa v resoluciji o nacionalnem vprašanju, ki jo je na predlog leveice sprejela tretja državna konferenca KPJ v začetku januarja 1924 v Beogradu.³⁹

Po V. Strugarju je Moša Pijade, ki je bil viden udeleženelec v tej obravnavi, v nekem predavanju leta 1950 izjavil, da spodbuda za spremembo partijske linije ni

³⁸ Resolution über die Nationalitätenfrage in Jugoslawien (maj 1923), Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/997–999.

³⁹ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II., stran 60 in sl.

prišla od zunaj, ampak od komunistov s terena.⁴⁰ Vse, kar smo videli do zdaj, potrjuje pravilnost te trditve. O pravilnosti se bomo še bolj prepričali potem, ko bomo pregledali prispevek slovenskih komunistov. Za zdaj pa naj še opozorimo, da seveda tudi kominterna ni bila ravnodušna ob obravnavi, ki se je razvila v okviru jugoslovanske partije in da je o tem imela svoje mnenje. Glas o tem je prodril tudi v javnost v Jugoslaviji. V začetku poletja 1923, torej po II. državni konferenci KPJ, je bila seja razširjenega izvršnega komiteja KI, kjer je v sklepnem govoru Zinovjev govoril tudi o nacionalnem vprašanju. Zavrnil je izročilo druge internacionale, ki je pravico narodov do samoodločbe priznala le na papirju, in opozoril je, da je ta tradicija živa še v nekaterih strankah tretje internacionale. Med naštetimi je omenil tudi jugoslovansko. »V Jugoslaviji,« je preciziral Zinovjev, »se je posrečilo v veliki meri Radiću in drugim, da so zaradi nerazumevanja nacionalnega vprašanja s strani jugoslovanske stranke ulovili mnogo delavcev v svoje mreže nacionalistični (separatistični) elementi.« Nato pa je Zinovjev na naslov vseh omenjenih strank dejal: »Naše stranke morajo znati bojevati se ne le za 8-urni delavnik itd., ampak tudi za osvojitve množic v danih okoliščinah, one morajo vedeti, da je nacionalno vprašanje v mnogih deželah eno naših najmočnejših orožij za zmagonosen boj proti obstoječemu režimu. Naše stranke morajo nedvomno ostati delavske stranke, ali tudi te delavske stranke morajo znati pravilno odgovoriti na nacionalno vprašanje v vseh onih deželah, kjer je pereče. — Mi torej zahtevamo, da v onih deželah, kjer nacionalno vprašanje igra veliko vlogo, znajo naše stranke izkoristiti nacionalni element proti meščanskemu režimu.« Nato je Zinovjev še povedal kot zgled, kako so si ruski boljševiki pridobili ukrajinske nacionaliste proti Kerenskemu in zaključil: »Če pa bi mi, nasprotno, rekli: Predragi ukrajinski kmetje, Marx je rekel, da nima proletarec nobene domovine, zato naš ukrajinsko vprašanje ne zanima, bi to ne bil niti marksizem, niti internacionalizem, ampak navadna karikatura. In tak položaj imamo danes v mnogih državah...«⁴¹

Če zdaj pogledamo v Slovenijo, je najpomembnejši dokument v debati iz te problematike politična resolucija pokrajinske konference KPJ za Slovenijo, ki se je sestala verjetno proti koncu avgusta 1923. Druga točka resolucije govori o nacionalnem vprašanju. »Če hočemo ob današnjem položaju delavskih in kmečkih množic v nesrbskih pokrajinah sploh delati med množicami,« govori resolucija, »potem je edino možno stališče, da zahtevamo široko federacijo v smislu ruske sovjetske ustave. Čisto konkretno moramo zahtevati: samostojnost Slovenije, Hrvatske, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru donavsko-balkanske federacije... Danes se čutijo vsa ta štiri plemena kot samostojne nacije (Srbi, Hrvati, Slovenci in Makedonci) in to njihovo prepričanje mora biti za nas odločilno... Odklanjamo pa vse zgodovinske in državnotpravne programe, Veliko Srbijo, Veliko Hrvatsko itn., ker so v nasprotju z narodnim načelom...«⁴² Jasno je tu postavljeno nacionalno vprašanje kot pot k množicam za revolucionarni boj, nobenega dvoma ni glede narodnih individualnosti v Jugoslaviji, tudi ne glede Makedoncev, upoštevana je posebnost etnične strukture Bosne in Hercegovine, ki je predvidena kot samostojna republika, prav tako Črna gora, samoodločba je postavljena obenem s federativno združitvijo. Skratka, stališča, ki jih je zgodovina potr-

⁴⁰ V. Strugar, o. c., stran 220.

⁴¹ Glas svobode, 12. julija 1923, št. 13.

⁴² Politična resolucija pokrajinske konference KPJ za Slovenijo (1923). Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2039—2044 (original nemški).

dila dosti pozneje in ki v dokumentih III. državne konference niso bila tako jasno uveljavljena. O geslu podonavsko-balkanske federacije, nekakšnem odmevu že omenjenega razglasa kominterne iz leta 1920, bomo še govorili.

Gotovo, da do takšnih pogledov ljudje niso prišli čez noč, na pobudo tega ali drugega foruma ali dogodka, ampak da so morali zoreti v glavah že dolgo časa. Zakaj se niso pokazali že prej? Že proti koncu obravnave decembra 1923, je bilo o tem v Glasu svobode zapisano: »Do Markovičeve brošure smo imeli v naši stranki dve tendenci: srbijansko, t. j. centralistično, kateri je bilo 'narodno edinstvo' nedotakljiv aksiom, in pa izvensrbijansko, federalistično, katere se ni upal nikdo javno izpovedati in še manj učiti.«⁴³ Morda meje niso bile tako strogo potegnjene, vsekakor pa je to razlaga iz tega časa, zakaj se je obravnava o nacionalnem vprašanju začela tako pozno in potem sproščena dobila tak nenaden zagon.

Prvi se je na Slovenskem oglasil D. Gustinčič. Najprej je junija 1923 imel na Dunaju v jugoslovanskem marksističnem »Dijaškem klubu« predavanje, ki so se ga udeležili tudi Kosta Novaković, Pavle Pavlović in drugi vidni komunisti. Dokazovanje predavatelja, da so Slovenci, Hrvatje in Srbi »ravno tako narodi zase, kakor Nemci, Madžari, Romuni, Albanci in drugi narodi v Jugoslaviji in da torej ne gre govoriti samo o treh narodnostih v Jugoslaviji, je v zbudilo splošno skepso in se je šele počasi udomačilo«. Odločen odpor pa je naletelo predavateljevo izvajanje o nujnosti (s stališča Slovencev in sploh zahodnega dela Jugoslavije, pa tudi gospodarskih in kulturnih interesov balkanskih narodov), da se geslo o balkanski federaciji razširi v smislu podonavsko-balkanske federacije, ki bi zajela tudi Čehoslovaško, Avstrijo in Madžarsko, katere enote ne bi bile strogo etnično razmejene, ampak bi bilo upoštevati tudi gospodarsko načelo in kjer bi jezik skupnih zadev bil nemški; v tej zvezi je predavatelje opozoril, da bi Slovenci lahko sprejeli zgolj balkansko federacijo samo kot zadnji izhod in da bi morala biti brez njih, »... ako bi se le osnovala v centralni Evropi kaka druga socialistična federacija«. Na poziv navzočih, naj svoje predavanje objavi, »da ne bi pozneje zanikal, kaj je govoril«, ga je priobčil julija 1923 v Glasu svobode z naslovom K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji. Po kritiki v Borbi ga je še enkrat zagovarjal, odgrnil nekaj ozadja polemike med obema frakcijama (o vplivu »vetra iz Orienta«) in nastopil proti »izzivanju novih kontraverz« v stranki. Prav posebej pa je priporočal spoznavanje in tudi upoštevanje problemov Slovenije.⁴⁴

Z gledišča razkosanosti Slovenije se je avgusta v obravnavi oglasil Vladimir Martelanc v članku K problemu Slovencev, ki so zaradi kapitalističnega versajskega miru postali sužnji laških kapitalistov. Ugotavljal je predvsem, kako se meščanskim nacionalističnim politikom v Nemčiji, Jugoslaviji, Julijski krajini in drugod posreči pridobivati si množice. V tej zvezi je s poudarkom ponovil besede Radeka, izrečene na neki seji izvršnega komiteja KI: »Toda mi mislimo, da ne spada večina nacionalno čutečih mas v tabor kapitala, ampak v tabor dela. Mi hočemo in moramo do teh mas poti iskati in jo najti...«⁴⁵

Glas svobode je objavil tudi vse pripravljalne dokumente za III. državno konferenco KPJ oziroma NDSJ, ki je o njih tekla beseda in jim dodajal tudi priložnostne pripombe. Domnevati pa moramo, da je prispevek slovenskih komunistov, zlasti mlajših, v tej obravnavi bil večji, kot je najti v tem listu. Na to misel

⁴³ Glas svobode, 6. decembra 1923, št. 34.

⁴⁴ Glas svobode, 26. julija, 9. in 23. avgusta, 6. in 27. decembra 1923, št. 15, 17, 19, 34 in 37, 3. januarja 1924, št. 1; prim. tudi Enotnost, 27. avgusta 1927, št. 32.

navaja poročilo o obravnavi, napisano za kominterno ob koncu leta 1923. Potem, ko najprej opiše stališče Sime Markovića, nadaljuje: »Drugi tovariši (Novaković, Jovanović) pravijo, da se mora partija v nacionalnem vprašanju držati federalistične pozicije v duhu drugih opozicijskih strank. Ta pogled so v zadnjem času nekoliko spremenili mladi tovariši iz Hrvaške in Slovenije (podčrtal J. P.). KPJ mora napraviti nacionalno vprašanje za izhodišče vseh prihodnjih nastopov partije, kajti ravno nacionalni konflikti ustvarjajo ugodna tla za revolucionarno gibanje. Ne sme se nacionalne konflikte odpraviti v ozadje, ne jih zabrisati, ampak nasprotno, podčrtavati jih in zaostrovati jih, prenašati jih na razredna tla, prepričevati široke množice delovnega prebivalstva in malomeščanstva z agitacijo in propagando, da meščanske stranke nikakor ne morejo braniti njihovih interesov, paralizirali stranko Radića s spretno taktiko enotne fronte — takšen je strateški načrt nadaljnje dejavnosti partije, ki ga zagovarjajo najmlajši elementi partije,« zaključuje poročilo in še ugotavlja, da se je velika večina stranke v Sloveniji in na Hrvatskem izrekla za federalistično, nacionalno revolucionarno pozicijo.⁴⁵

III

Resolucija III. državne konference v Beogradu, ki je bila sprejeta na predlog leveice, pomeni, kot znano, odločilno zmago revolucionarnega, naprednega stališča v nacionalnem vprašanju. »Partija je z lastnimi silami zavrnila gledišča Sime Markovića kot mešanico velikosrbskih in socialnodemokratskih pojmovanj.«⁴⁷ Ugotovila je, »da država Srbov, Hrvatov in Slovencev ne more veljati za homogeno nacionalno državo z nekaj nacionalnimi manjšinami, ampak za državo, v kateri vladajoči razred enega (srbskega) naroda zatira druge narode«. Vsem narodom priznava pravico do samoodločbe, pravico do odcepitve, pri tem pa poudarja, da odcepitev ni obvezna. KPJ si pridržuje presojo v vsakem konkretnem zgodovinskem položaju z vidika interesov napredka in razrednega boja proletariata. Ker meni, da je zedinjenje srbskega, hrvatskega in slovenskega naroda v skupno državo v smeri zgodovinskega napredka in interesa razrednega boja proletariata, se bo bojevala za to, da se po poti svobodne odločitve vsakega naroda izvrši, glede na njihove narodne, zemljepisne in gospodarske razmere, njihovo prostovoljno federativno (zvezno) državno zedinjenje. Revizija vidovdanske ustave, to je sporazum nacionalnih buržoazij, ne more pomeniti izvršitve samoodločbe, ampak nasprotno. Za uresničenje samoodločbe je potrebno doseči oblikovanje močnega delavsko kmečkega bloka, ki bo izbojeval delavsko kmečke vlade in prostovoljno zedinjenje v zvezo delavsko-kmečkih republik.⁴⁸ V resoluciji je tudi še precej pomanjkljivosti, saj ne pozna makedonskega in črnogorskega naroda in povezuje boj za narodno enakopravnost v Jugoslaviji z nastajanjem federativne delavsko-kmečke republike na Balkanu, kar je bilo »preveč abstraktno« in ni moglo »pritegniti v akcijo širokih množic zatiranih narodov Jugoslavije.«⁴⁹ V resoluciji še odmevajo stara, jalova

⁴⁵ Glas svobode, 23. avgusta 1923, št. 19 (Peter Razbojnik — psevdonim za Vl. Martelanca).

⁴⁶ Poročilo za KI o komunističnem gibanju v Jugoslaviji z dne 4. decembra (1923) Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2125—2130 (dokument v ruščini).

⁴⁷ Pregled zgodovine ZKJ, stran 92.

⁴⁸ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 67 in sl.

⁴⁹ Pregled zgodovine ZKJ, stran 93.

stališča, da je ustanovitev države SHS pomenila »ustvaritev pogojev za proces formiranja enega naroda iz treh sorodnih«, da je »proces njihovega nacionalnega zedinjenja bil ustavljen« zaradi diktature srbskega vladajočega razreda in da je šele po »procesu vse globljega nacionalnega razločevanja«, ko je ta »že toliko napredoval«, nastopilo stanje, ko Jugoslavije ni več moči obravnavati kot narodno enotno državo. Tako glede tega kot glede makedonskega in črnogorskega vprašanja smo videli, da so med obravnavo bila izražena že veliko jasnejša in zrelejša mnenja. Vse te pomanjkljivosti in vse te kompromisne formulacije pa vendarle ne zmanjšujejo pomena osnovnega dejstva, da je ta prvi nacionalni program KPJ, ki je nastal kot važen sestavni del njenega revolucionarnega programa, vendarle postavil pravilne temelje, ki so v bistvu obveljali tudi v prihodnjih desetletjih. Za Slovence je v njem bilo pomembno tudi to, da je opozarjal na tisti del njihovega in hrvatskega naroda, katerega so »imperialistične mirovne pogodbe... izročile nasilju italijanskega imperializma«.

Precej je bilo že napisanega o tem, kako je v nadaljnjih mesecih in letih, tja do IV. kongresa KPJ leta 1928, potekal boj za utrditev stališč, sprejetih v začetku 1924, kako je posegla vmes kominterna na svojem V. kongresu, julija 1924, kako je nastopil Stalin v jugoslovanski komisiji IK KI marca 1925, kakšna je resolucija petega razširjenega plenuma IK KI aprila 1925 o jugoslovanskem vprašanju, nato resolucijo predsedstva IK KI o jugoslovanskem vprašanju aprila 1926, pa tja do odprtega pisma IK KI članom KPJ maja 1928. Ti dokumenti so bili ponatisnjeni že leta 1949 in so vsakomur dostopni.⁵⁰ Iz obsežne in pomembne problematike, ki se je dotikajo, naj na kratko omenimo le dve okoliščini, ki sta posebno važni za nadaljnjo tematiko našega referata. Prvi je odnos do jugoslovanskega okvira kot izhodišča za revolucionarni boj KPJ, drugi pa zadeva neposredno slovensko oziroma hrvaško narodno vprašanje, to je vprašanje Julijske krajine.

V zvezi s prvo okoliščino naj samo ugotovimo, da je kominterna julija 1924 sicer potrdila in utrdila stališča, sprejeta na državni konferenci KPJ v začetku tega leta, vendar z zelo pomembnim dopolnilom oziroma spremembo, ki je imela daljnosežne posledice: splošno geslo o samoodločbi narodov je konkretizirala z zahtevo, da se »mora izraziti v obliki izločitve Hrvatske, Slovenije in Makedonije in njihove ustanovitve kot neodvisnih republik«, to je, zavrženo je bilo stališče KPJ, da je zedinjenje jugoslovanskih narodov v skupni državi zgodovinsko napredno in da hoče KPJ doseči to, da se bo samoodločba teh narodov izvršila tako, da se bodo prostovoljno združili v federativni državi, v zvezi delavsko-kmečkih republik.

Stališče V. kongresa KI o obveznosti odcepitve je bilo v KPJ končno sprejeto šele po več fazah.

V začetku novembra 1924 je bila sprejeta tako imenovana Platforma sporazuma med CO Neodvisne delavske stranke Jugoslavije in opozicijo, dejansko med »levico« in »desnico« v KPJ. V njej se načelo samoodločbe narodov ni izražalo v geslu o obvezni odcepitvi. Plenum CK KPJ sredi novembra 1924 pa je to »platformo« zavrnil in v svojem sklepu poudaril dolžnost partije, »da podpira gibanja zatiranih narodov s ciljem formiranja neodvisnih držav tako Hrvaške, Slovenije, Makedonije in Črne gore kot tudi zaradi osvoboditve Albancev«.⁵¹

⁵⁰ Istorijski arhiv KPJ, tom II. Beograd 1949, str. 417–468.

⁵¹ Zgod. arhiv KPJ, II. knjiga, str. 331 in sl., str. 336 in sl.

Že pred tem se je sovjetska vlada izrekla za federativno preosnovo Jugoslavije na osnovi pravice narodov do samoodločbe (izjava sovjetske delegacije 12. avgusta 1924 na sklepni seji angleško-sovjetske konference).⁵² 30. marca 1925 je Stalin v svojem znanem govoru o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji poleg svojega nauka o nacionalnem vprašanju kot v bistvu kmečkem vprašanju, jasno rekel, da vprašanje samoodločbe in odcepitve v Jugoslaviji sicer nikakor ni akademsko in da ni stvar marksistov, da bi kakemu narodu branili odcepitev, če bi do tega prišlo, toda da pravice do odcepitve tudi ni treba razumeti kot dolžnost, kot obveznost odcepitve. Opozoril je na čisto realno možnost, da se v določenih razmerah posamezni narodi ne bodo želeli ločiti in da je za tak primer treba v programu imeti točko o avtonomiji s pogledom na »preobrazbo jugoslovanske države v federacijo avtonomnih nacionalnih držav na osnovi sovjetskega sistema«. ⁵³ V tem duhu tudi resolucija V. razširjenega plenuma IK KI o jugoslovanskem vprašanju aprila 1925 zahteva le dosledno podporo uveljavljanju pravice narodov do samoodločbe, pri čemer dopušča vse oblike izvršitve te pravice, od pokrajinske avtonomije, do odcepitve in federativnega združenja nacionalnih držav; kot osnovno geslo pa postavlja zahtevo po federaciji delavsko-kmečkih republik na Balkanu.

V istem smislu so bili sklepi III. kongresa KPJ junija 1926 na Dunaju. Kongres je razpravljal pod vtisom sporazuma Radićeve HRSS z režimom in njegovega vstopa v vlado RR, ko je bila »prebita fronta zatiranih narodov, ker je iz njega trenutno izpadel glavni faktor — hrvatski kmetje«. ⁵⁴ Tu se izrazi misel, da je treba v narodnih gibanjih, spričo sporazumaške politike meščanskih vodstev, podpirati nacionalno-revolucionarne tokove, »da bi se malomeščanska omahljiva nacionalna gibanja kmečkih in delavskih množic spremenila v odločen revolucionarni boj«. Naglašeno je geslo pravice do samoodločbe s pravico do odcepitve, težišče praktične politike pa je postavljeno na aktivno udeležbo v boju proti vsakdanjim konkretnim primerom in oblikam narodnega zatiranja. Tu ni izrecne zahteve po obvezni odcepitvi, kot osnovno geslo pa je postavljena zahteva po federaciji delavsko-kmečkih republik na Balkanu.

Dobni dve leti pozneje pa je IV. kongres KPJ (začetek novembra 1928), ki se je sestel kmalu po VI. kongresu kominterne, ugotovil, da je »številna in globoka nasprotja znotraj države SHS«, ki so nastala že s samo njeno ustanovitvijo, »mogoče rešiti samo z zlomom te državne tvorbe«. ⁵⁵ KPJ usmerja boj proti glavnemu sovražniku, to je proti hegemonističnemu meščanstvu in njegovi vojaški monarhiji predvsem v Srbiji, kjer je osnova hegemonističnega režima, in tu deluje za priznanje pravice zatiranih narodov do odcepitve in za oboroženo vstajo proti nacionalnemu zatiranju. V drugih delih Jugoslavije podpira vse akcije množic, ki vodijo k odcepitvi in ustanovitvi neodvisne Hrvatske, neodvisne Črne gore, neodvisne in zedinjene Makedonije, podpira albanski nacionalno revolucionarni boj kosovskega komiteja in boj za neodvisno in zedinjeno Albanijo, priznava pravico madžarske manjšine v severni Vojvodini do odcepitve, hkrati pa jo svari pred Horti-

⁵² Dokumenty vnešnje politiki SSSR, knjiga VII, Moskva 1963, str. 418—420; Delavsko-kmetjski list, 28. avgusta 1924, št. 2; Jutro, 20. avgusta 1924, št. 196; na ta dokument sovjetske diplomacije je že opozoril France Klopčič v članku Čičerin, ustvarjalec sovjetske diplomacije. Primorski dnevnik, 8. in 9. novembra 1966, št. 257 in 258.

⁵³ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 430 in sl.

⁵⁴ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 100—112.

⁵⁵ Zgod. arhiv KPJ, gradivo IV. kongresa KPJ, str. 145—218.

jevim režimom in jo usmerja k skupnemu boju z drugimi zatiranimi narodi Jugoslavije, in končno, poudarja geslo neodvisne Slovenije.

Takšna stališča in gesla v sklepih IV. kongresa so bila del široko zamišljenega revolucionarnega koncepta, ki je računal na razvoj revolucije v najbližji prihodnosti. Bile so sprejete tudi pod vplivom ocene VI. kongresa kominterne, »da je nevarnost vojne najznačilnejše obeležje celotnega današnjega položaja«. Razmerje do Jugoslavije, ki se je tedaj vojaško in politično tesno povezala s Francijo, se je v tej zvezi obravnavalo tudi z vidika »nevarnosti imperialistične vojne proti ZSSR v Jugoslaviji«.

Geslo IV. kongresa KPJ o zlomu jugoslovanske države je bilo že povod za različna tolmačenja v vrstah zgodovinarjev, posebno o njegovem vplivu na politično učinkovitost nastopanja komunistov Jugoslavije. Ne nameravamo se spuščati v pretres o »pravilnosti« in »nepravilnosti« tega gesla, ki ga je pač treba razumeti iz tedanje zgodovinske perspektive, ali pa v pretres o tem, kaj je pravzaprav bilo tisto, kar je hromilo dejavnost in politični uspeh KPJ v letih 1928/29 pa nekako do 1934/35.⁵⁶ (Nekaj o tem bomo povedali pozneje, v drugi zvezi.) Za zdaj se zadovoljimo s stvarno ugotovitvijo Pregleda zgodovine ZKJ, da je to geslo leta 1928 pomenilo »oslabitev pozicij delavskega gibanja in drugih jugoslovanskih demokratskih sil v času, ko je bila nevarnost, ki je grozila neodvisnosti Jugoslavije iz tabora imperialističnih sil, vse bolj očitna«.⁵⁷

V položaju, ko se je govorilo o odcepitvi, je preučitev problemov posameznih narodov — poleg vseh drugih razlogov — postala še bolj nujna. Razume se, da so slovenski komunisti morali odgovoriti na vrsto vprašanj v tej zvezi in da so spričo razkosanosti slovenskega ozemlja težili k temu, da o slovenskem vprašanju ne bi govorili samo v okviru KP Jugoslavije, ampak tudi sosednih držav, zlasti Italije. Pri tem so že od leta 1924 dosegli podporo kominterne, vsaj glede Italije: »V zvezi s hrvatskim in slovenskim prebivalstvom na ozemlju, ki ga je okupirala Italija«, je rečeno v resoluciji V. kongresa KI, »je Komunistična partija Italije dolžna voditi propagando in agitacijo v duhu prej omenjenih gesel (t. j. samoodločbe s pravico do odcepitve i. dr. — opomba J. P.) v sporazumu z bratsko KPJ«. (Podčrtal J. P.)⁵⁸ Misel, da je treba rešiti slovensko narodno vprašanje v sporazumu s proletariatom sosednjih dežel, smo srečali pri slovenskih komunistih že prav v začetku. Zdaj jo je povzela tudi komunistična internacionala.

Potem, ko so bila dognana osnovna izhodišča in načela politike KPJ o nacionalnem vprašanju, je veljalo vse to pojasniti in vnesti med slovenske množice. Referendum o programskih resolucijah NDSJ v strankinem tisku leta 1924 v tem smislu ni zadostoval. Skupščinske volitve februarja 1925 so pokazale, da je politični kapital, ki si ga je ob pravem času pridobila SLS s svojim avtonomističnim programom, trdo dejstvo. Ni bilo dovolj opravičevati stare napake, da je »tako po prevratu množice navdala vera v svetlo bodočnost in so šle skupno v boj brez ozira na narodnost: splošni razredni interesi so stali v ospredju...«, potem »pa je prišlo na dnevni red tako imenovano slovensko-hrvatsko-srbsko vprašanje« in

⁵⁶ Prim. polemiko: J. Marjanović, Prilog izučavanju jugoslovenstva u ustanku 1941 JIČ 1962 št. 1, str. 1, str. 33—46; F. Klopčič O nacionalni politiki KP Jugoslavije. Naši razgledi XI. 1962, št. 2/241, stran 26; J. Marjanović, Još jednom o pitanju jugoslovenstva u ustanku 1941, JIČ 1963, št. 1, str. 47—54.

⁵⁷ Pregled zgodovine ZKJ, stran 117.

⁵⁸ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 421.

so se »razšle po narodnostih«, val nacionalizma, »ker delavska stranka ni imela tu jasnega stališča pa je obsegel tudi precejšen del delavstva« in je »prevladal vpliv avtonomistične SLS...«⁵⁹ V Zapiskih Delavsko-kmetijske matice je po volitvah ugotavljal D. Gustinčič: »Mi smo pač imeli že dalj časa prej pripravljene dobre resolucije o narodnostnem vprašanju, toda te resolucije so ostale v naših miznicah in je proletariat prav malo ali pa sploh nič vedel zanje.«⁶⁰

Pri oblikovanju narodnega programa za Slovence je ta čas bilo še vedno veliko iskanja, eno pa postane ob vseh izraženih variantah že hitro jasno: osnova za vsakršno rešitev slovenskega narodnega vprašanja mora biti politično ozemeljsko zedinjenje slovenskega naroda.⁶¹ Medtem ko je npr. leta 1920 v Rdečem praporu še bilo izraženo mnenje, da bi v primeru sovjetske revolucije v Italiji in Jugoslaviji sprememba mej ne bila več važna, ker bi Primorska pod italijansko upravo imela popolno avtonomijo, predvideva isti avtor v letu 1925 suvereno odločitev primorskega ljudstva o državni pripadnosti.⁶² Vlado Martelanc pa je hkrati v svojem poglobljenem članku K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine prišel do sklepa: »Ustanovitev samostojne delavske kmetijske republike Slovenije, kateri bi pripadali tudi primorski Slovenci, v okviru Podonavsko-balkanske federacije.«⁶³ V začetku leta 1926 je glasilo stranke že lapidarno ugotovilo: »Vprašanje enotnosti (to je zedinjenja — opomba J. P.) slovenskega naroda ne more tako dolgo z dnevnega reda, dokler ne bo ta enotnost dosežena.«⁶⁴ Geslo zedinjene Slovenije je bilo sprejeto tudi v centralnem komiteju KPJ in po njegovem navodilu je 1. julija 1926 PK KPJ za Slovenijo (ob ratifikaciji nettunskih konvencij) izdal poseben letak, ki sklene: »Za pravico do samostojne države vsakemu narodu na Balkanu! Za zedinjenje Slovencev v svobodno Slovenijo!«⁶⁵

Tudi Koroška je bila del tega programa. Ob peti obletnici plebiscita je Delavsko kmetijski list objavil kot uvodnik članek Lovra Kuharja, ki najprej z marksističnega stališča razčleni plebiscitno dogajanje in nato ugotovi, da je koroško vprašanje še vedno odprto in naloga revolucionarnega delavstva »Mi... gremo... k delu za resnično socialistično rešitvijo narodnega vprašanja, ki je dosegljiva v čistem izvajanju marksističnih načel,« nadaljuje članek. »Naša naloga je, da z avstrijskimi sodrugi rešimo in odstranimo koroško vprašanje s sveta (podčrtal J. P.) v smislu naših načel, za kar imamo danes v svetu že zglede... da damo proletariatu pravo pojmovanje narodnega vprašanja... da ima slovenski narod pravico do integralnega edinstva in popolne samostojnosti...«⁶⁶

⁵⁹ Delavsko-kmetijski list, 12. marca 1925, št. 11.

⁶⁰ Zapiski Delavsko-kmetijske matice 1925 (D. Gustinčič, K vprašanju volilne taktike Delavsko-kmetijskega bloka v Sloveniji, str. 102—109).

⁶¹ Prim. prispevek Franceta Klopčiča v obravnavi na posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda Ljubljana, 28.—30. aprila 1966. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966.

⁶² Rdeči prapor, 21. avgusta 1920, št. 24 (D. Gustinčič, Rešitev narodnega vprašanja) in Zapiski Delavsko-kmetijske matice 1925 (D. Gustinčič, K taktiki o narodnostnem vprašanju na Primorskem, stran 28).

⁶³ Zapiski Delavsko-kmetijske matice 1925, stran 125.

⁶⁴ Delavsko-kmetijski list, 4. marca 1926, št. 9. Uvodnik Drobiž velikosrbske buržoazije ali Slovenci.

⁶⁵ Pregled zgodovine ZKJ, stran 113 (navedena napačna letnica!) in v op. 61 cit. prispevek F. Klopčiča.

⁶⁶ Delavsko-kmetijski list, 8. oktobra 1925, št. 36 (L. K. G., Petletnica Koroškega plebiscita).

Glede Primorske pa najdemo že čisto konkretne poglede na način izvršitve samoodločbe: ne plebiscit, ampak suveren dogovor vseh treh narodov Julijske krajine za obliko sožitja ali odcepitve. Slovenci priznajo Italijanom (v Trstu, Reki, istrskih mestih) pravico do odcepitve in v tem primeru jamčijo, da ne bodo nastale težave kot pri Zadru, agitirali pa bodo v Trstu, naj postane samostojna republika v federativni zvezi z zalednimi deželami, enako tudi na Reki. Slovenci in Hrvati se priključijo Sloveniji in Hrvatski, ali pa »se pridružijo v posebnih republikanskih oblikah Trstu in Reki ali pa Italiji«, kajti piscu (D. Gustinčiču) je jasno, »da slovensko Primorje ne more in ne bo hotelo živeti brez Trsta in Reke, toda njegova stvar je, da si poišče obliko sožitja«. ⁶⁷ Tudi slovensko Porabje se večkrat omenja.

Jasna je zavest o dejstvu, da so Slovenci popolnoma samostojen in poseben narod in da imajo vse suveree pravice, predvsem pravico do samoodločbe s pravico do odcepitve. Enotnost je konec 1926 v članku Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev naštel med drugim: »da se izjavijo za samoodločbo narodov do odcepitve, da zahtevajo za Slovence v Jugoslaviji in Italiji pravico do samostojne države, da zagovarjajo samostojno in zedinjeno Slovenijo«. ⁶⁸ Pisec članka Dušan Kermavner se je moral zagovarjati pred sodiščem in je svoj zagovor izbral za marksistično utemeljitev te pravice za slovenski narod. ⁶⁹ Omeniti je treba tudi članek Jožeta Dolenca v Svobodni Mladini, ki pravico do samoodločbe sistematično marksistično razloži in pove čisto stvarno, kaj pomeni za Slovence. ⁷⁰

Manj enotni so odgovori na vprašanje, kako se naj Slovenci odločijo, ko bodo samostojnost dosegli. To je razumljivo ne samo spričo že omenjenih splošnih stališč v KI oziroma KPJ, ampak predvsem zato, ker v tedanjih mednarodnih okoliščinah pač ni bilo mogoče še dati nedvoumnega odgovora (ocena mednarodnega položaja na VI. kongresu KI leta 1928!). Tako vidimo zelo različna mnenja: Slovenci spadamo v Srednjo Evropo, »česarvno so nas zaenkrat vtaknili na Balkan« (»Katilina« v Del.kmet. listu), ali Balkanska federacija je ravno tako nepopularna kot samostojna Slovenija, zato Podonavsko-Balkanska federacija (D. Gustinčič), ali Slovenija pripada po zgodovinskem, gospodarskem in kulturnem izročilu podonavskemu kompleksu, v današnjem političnem položaju pa je navezana na usodo drugih balkanskih dežel (V. Martelanc). In končno, Jugoslavija naj nam prizna pravico do samoodločbe in jasno je, da bi se posamezni narodi potem ne odcepili, marveč bi upoštevali koristi, ki jih nudi velika država malim narodom (J. Dolenc). ⁷¹

Seveda je začenjala komunistična stranka v Sloveniji poleg omenjenega in še mnogega drugega teoretičnega razpravljanja tudi čisto konkretne akcije. Leta 1926, ob volitvah v oblastni skupščini, ki sta cepili jugoslovanski del Slovenije, je podarjala svobodno in zedinjeno Slovenijo, povabila je socialiste, naj v skupnem letaku in pa v oblastni skupščini obenem s komunisti izjavijo, da so Slovenci samostojen narod, da so proti parcelaciji Slovenije in zahtevajo samoodločbo; leta 1927 je za skupen nastop s SSJ na skupščinskih volitvah postavljala pogoj, da se SSJ odreče centralizmu in nastopi za samoodločbo vseh zatiranih narodov, tudi

⁶⁷ Zapiski Delavsko-kmetске matice 1925 (D. G., K taktiki o narodnostnem vprašanju na Primorskem, stran 28).

⁶⁸ Enotnost, 16. decembra 1926, št. 14.

⁶⁹ Enotnost, 27. aprila 1927, št. 16; Svobodna mladina 1928, str. 104–107.

⁷⁰ Jože Dolenc, Pravica samoodločbe do odcepitve. Svobodna Mladina 1928, str. 5–11.

⁷¹ Delavsko-kmetски list, 2. oktobra 1924, št. 7; Zapiski Delavsko-kmetске matice 1925, stran 107; o. c., stran 49; Svobodna Mladina 1928, stran 9.

slovenskega.⁷² Vse to navajamo le kot primere, saj je to dejavnost treba še dobro raziskati. Gotovo pa je, da je takšna dejavnost vplivala tudi na demokratično usmerjene ljudi v slovenskem kulturniškem krogu in je zato lahko prihajalo z njimi do publicističnega sodelovanja v Mladini (Svobodni Mladini) od leta 1925 do diktature.⁷³ V pisanju Lojzeta Ude, najvidnejšega med temi, se zrcali dejstvo, da so slovenski komunisti postajali priznan dejavnik v boju slovenskega naroda. Tako je po »blejskem paktu« Ude ugotovil, da je končana »prva poprevratna faza borbe za samostojno združeno Slovenijo, v kateri je bila vodnica SLS« in da morajo v tem boju nastopiti »druge, revolucionarnejše sile«. Naslednje leto pa je zapisal, da je v revolucionarnem boju Slovencev za samoodločbo prostora za vse stranke, ki se zedinjujejo na tem kriteriju, stranka, »v kateri bi bili zbrani vsi mali in ponižani v borbi proti svojim gospodarsko-socialnim izkoriščevalcem« pa bi mogla postati »matica zbiranja«, ki bi prinesla »v politično življenje največ jasnosti«, s pogojem, da razrednega boja ne bi pojmovala preveč »mehanično in doktrinarsko«, temveč s »polnim umevanjem za konkretnost, individualnost slovenskega položaja in razmer«.⁷⁴

Tako najdemo v času do šestojanuarske diktature začetne znake stališč in razmerij, ki so svojo novo ustvarjalnost in polno uveljavitev dosegle precej pozneje, v drugačnem zgodovinskem položaju. Vendar ni brez pomena, da najdemo štiri leta po uvedbi diktature, že na začetku novega obdobja, v marksistični Književnosti večkrat opozorila na to, kar je nekoč pisala Mladina.

IV

Diktatura, odpor komunistov, pretrganje celotnosti partijske organizacije v domovini, izselitev vodstev v tujino, vse to pomeni prelomno obdobje tudi v obravnavanju nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji v teoriji in politiki komunistov. Po vrnitvi iz ječ povzemajo organizirano revolucionarno delo v Sloveniji novi, predvsem mladi ljudje, ki jim je revolucija vse in ki hočejo z njenega vidika spoznati, oceniti in prevrednotiti vsa pereča družbena vprašanja Jugoslavije in jugoslovanskih narodov.⁷⁵ Narodno vprašanje, posebej slovensko narodno vprašanje, ki ga diktatura ob asistenci stranke slovenskega »naprednega« meščanstva sploh zanika, je na vrsti med prvimi. Že v prvi številki nove slovenske marksistične revije Književnost, proti koncu leta 1932, začne izhajati razprava dvaindvajsetletnega Toneta Brodarja — Edvarda Kardelja Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. To je bil po Rdečem praporu in drugih tiskih še en viden in pomemben izraz dejstva, da je organizacija v Sloveniji ne le imela za seboj leto dni obnovljene dejavnosti, ampak tudi, da je že uspešno, v praksi uveljavljala novo, v bojovni izkušnji in v akcijskem stiku z ljudstvom pridobljeno usmeritev. Ta je med drugim zahtevala

⁷² F. Klopčič, v prispevku cit. v op. 61; Enotnost, 6. januarja 1927, št. 1 in 8. julija 1927, št. 25.

⁷³ Dušan Kermavner, O našem delu v krogu Mladine (Svobodna Mladina) v letih 1925—1928. Naši razgledi IX, 1960, št. 3 (194), str. 64—65 in Ludvik Mrzel, Srečko Kosovel in Mladina. Jezik in slovstvo 1959/60.

⁷⁴ Lojze Ude, Značilnost zadnjega volilnega boja in današnji notranjepolitični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo. Mladina 1927—1928, str. 17—22; — isti Revizija ustave. Svobodna Mladina 1928, str. 132—134.

⁷⁵ Miha Marinko, Politično poročilo CK KPS na II. kongresu KPS. CZ, Ljubljana 1949, str. 36—39; Vlado Kozak, obravnava na II. kongresu KPS, o. c., str. 177—184.

tudi to, da se stranka ne omejuje samo na vsakdanje akcije delavskega razreda, marveč da zaostri tudi ideološke in politične boje na vseh drugih področjih, posebno tudi na področju narodnega vprašanja, da postane ne le »vodnik delavskih množic«, temveč tudi »idejni faktor v celotnem nacionalnem življenju«. ⁷⁶ Tukaj se torej začenja nova črta vzpona marksistične misli o nacionalnem vprašanju in tej bomo odslej predvsem sledili. Preden pa to storimo, si moramo na kratko predočiti še dejavnost v zvezi z nacionalnim vprašanjem, ki v teh letih poteka zunaj domovine in ki v bistvu raste še iz obdobja pred letom 1929. In to že zaradi tega, ker so nekateri rezultati te dejavnosti vplivali tudi na razvoj doma, tedaj in še pozneje.

Zamisli, da se je treba bojevati za možnost ali celo obveznost odcepitve zatiranih narodov Jugoslavije v neodvisne republike, je treba pripisati — vsaj z vidika Slovenije — tudi pozitiven učinek. Če bi naj geslo o odcepitvi Slovenije imelo kak realen politični pomen, ga seveda ni bilo moči ločevati od vprašanja zedinjenja med tri države razkosanega slovenskega naroda. Slovenski komunisti so se mednarodnega značaja slovenskega vprašanja zavedali že od začetka in trudili so se, da bi dosegli, da vodstvo KPJ preuči posebnosti slovenskega položaja in izdelava program za njegovo rešitev. Podobna so bila tudi prizadevanja slovenskih komunistov v okviru KP Italije. Razumljivo, da so se trudili, da bi to težnjo uveljavili tudi v okviru kominterne in dosegli koordiniranje dejavnosti vseh prizadetih KP, predvsem jugoslovanske in italijanske, v slovenskem vprašanju. Gotovo je, da je za osvobodilni boj Slovencev, dokler je Jugoslavija veljala, v ocenah komunistov kot stabilna državna tvorba, bilo vprašanje zedinjenja odmaknjeno v bolj oddaljeno prihodnost. Kakor hitro pa se uveljavi mnenje o nestabilnosti Jugoslavije ali pa celo misel o obveznosti odcepitve Slovencev in drugih zatiranih narodov, postane vprašanje koordiniranja politike KPJ in KPI (seveda tudi KP Avstrije) v slovenskem vprašanju čisto aktualna naloga (glede Makedonije, ki je bila ozemeljsko v celoti v območju posebne naddržavne balkanske regionalne skupnosti komunističnih strank, je takšno koordiniranje bilo že ves čas prakticirano). To je bil trenutek, ko so se prizadevanja slovenskih komunistov lahko uveljavila v KI. Gotovo ni slučajno, da prav ista resolucija kominterne, ki leta 1924 prva uveljavi misel o obveznosti odcepitve, tudi prvič naloži nalogo KP Italije, da se mora o vprašaju samoodločbe slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Julijski krajini sporazumeti z jugoslovansko partijo.

Kolikor je znano, dogovarjanje med KPI in KPJ o problemu Julijske krajine tja do Aleksandrove diktature ni kaj bistveno napredovalo. V gradivu za teze o gospodarskem in političnem položaju v Sloveniji, ki so ga 15. marca 1933 poslali D. Gustinčič, I. Regent in K. Hudomal kominterni oziroma vsem trem prizadetim partijam, je rečeno, da nobena teh partij do tedaj še ni izdelala analize političnih, gospodarskih in nacionalnih vprašanj Slovenije in tudi ne kakega programa dela med Slovenci, čeprav so slovenski tovariši k temu silili že od leta 1923 naprej in tudi pripravili gradivo za takšno konferenco. Tudi KPJ je uporabljala — tako je rečeno v tem dokumentu — v razmerju do Slovenije le splošna gesla in »kolikor je bilo doslej konkretne nacionalne politike na Slovenskem, so jo vodili slovenski

⁷⁶ Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih. CZ, Ljubljana 1959.

komunisti na svojo pest«. ⁷⁷ Po letu 1929, ko celotno vodstvo KPJ in veliko število posameznih komunistov odide v tujino, se povečata interes in dejavnost za obravnavo problemov posameznih narodov Jugoslavije, katere razpad se pričakuje. Ta dejavnost se kaže tako v uradnih medpartijskih odnošajih kot tudi v bolj ali manj individualnih stikih komunistov v emigraciji.

Tako imamo že 9. januarja 1930 posvetovanje med predstavniki komunističnih strank Italije in Jugoslavije o kordinaciji delovanja obeh strank na območju obeh bodočih zedinjenih in neodvisnih republik Slovenije in Hrvaške. ⁷⁸ Maja istega leta pa je izšla že prva številka Dela kot na tem posvetovanju dogovorjenega skupnega glasila KPJ in KPI za Slovence v Jugoslaviji in Italiji. KPJ pošlje odprto pismo avstrijskim komunistom ob 10-letnici koroškega plebiscita, ki ga organ KPA Rote Fahne objavi 26. julija 1930. ⁷⁹

Clan pokrajinskega komiteja za Slovenijo Lovro Kuhar, ki je tedaj v emigraciji na avstrijskem Koroškem, sodeluje z avstrijskimi komunisti v pripravah za akcije in za letak, v katerem se zahteva za Slovence pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve od Avstrije in združitve v sovjetski Sloveniji. ⁸⁰ Kakor hitro pride v emigracijo, začne Drago Gustinčič na Dunaju pripravljati gradivo za knjigo o slovenskem vprašanju, ki zanjo pozneje, v Moskvi, tudi izgotovi rokopis. ⁸¹ Poleti 1931 opozorijo posamezni slovenski komunisti v emigraciji vodstvo KPJ, da je diktatura sprožila v Sloveniji začetek nove razvojne faze v nacionalnem vprašanju, in predložijo posvetovanje o tem, vendar brez uspeha. ⁸²

Šele novo vodstvo KPJ, ki ga sredi leta 1932 s svojo avtoriteto postavi kominterne in ki je začelo nekoliko bolj živahno delovati v smislu navodil kominterne, ⁸³ začne ukrepati tudi glede izdelave programa za slovensko vprašanje. Že leto nazaj je prejšnje, delno prenovljeno vodstvo, v smislu zamisli kominterne o narodno revolucionarnih gibanjih, pripravilo tako imenovano »platformo za boj hrvatskega naroda«. Izšla je januarja 1932 na Dunaju v knjižici z naslovom Put k oslobodjenju hrvatskog naroda v izdaji Grupe hrvatskih nacionalnih revolucionarjev. ⁸⁴ Končno sprejme CK KPJ januarja 1933 sklep tudi o obdelavi slovenskega vprašanja.

Obdelava naj bi najprej pripeljala do sestave resolucije o položaju v Sloveniji in o nalogah partije, potem pa do dveh brošur v slovenskem jeziku o slovenskem vprašanju: prva naj bi bila spisana »po nacionalno-revolucionarni liniji« po zgledu že omenjene hrvaške brošure, druga pa naj bi govorila o komunistih, kaj so in kaj hočejo. ⁸⁵

Začne se vneta dejavnost tako na Dunaju v krogu CK kot tudi v Moskvi v skupini slovenskih komunistov-emigrantov, ki ji da še poseben pospešek objava

⁷⁷ Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien. 15. marec 1933). Gustinčičeva zbirka v arhivu IZDG. Gradivo je bilo objavljeno v italijanskem prevodu v reviji KPI Stato Operaio. Prim. tudi I. Regenta, Poglavlja iz boja za socializem I. Ljubljana 1958, str. 426–427.

⁷⁸ Beratung zwischen der KP It. und der KP Jugoslawiens, 9. januar 1930. Arhiv CK ZKS, KI LVII/548–549.

⁷⁹ F. Klopčič, glej op. 61.

⁸⁰ J. Pleterski, delo navedeno v op. 24, str. 111 in 127–134.

⁸¹ Korespondenca v zbirki I. Regenta v arhivu IZDG.

⁸² Glej op. 77.

⁸³ Pregled zgodovine ZKJ, str. 139–140.

⁸⁴ Proleter, februar 1932, št. 23.

⁸⁵ Odluka CK KPJ o razradjanju slovenačkog pitanja, 9. (?) januar 1933 arhiv CK ZKS, KI.

tako imenovanih »Koroščevih punktacij« v Sloveniji. Ta dejavnost, ki v okviru kominterne oziroma njenega balkanskega sekretariata obseže tudi italijansko in avstrijsko partijo, pripelje konec koncev do dveh pomembnih javnih dokumentov o slovenskem narodnem vprašanju. Prvi je namenjen Slovencem in to je Program slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja v brošuri z naslovom *Boj za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda*. Osnutek zanjo je napisal Lovro Kuhar, izšla pa je še pred koncem leta 1933.⁸⁶ Drugi dokument je mednarodnega značaja in to je znana Izjava Komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju.⁸⁷

Brošura SNR pomeni poskus programa KPJ za slovensko narodno vprašanje. Čeprav utesnjena v shemo »narodno-revolucionarnega gibanja«, je zaradi konkretности analize položaja na vsem slovenskem ozemlju in pa zaradi svojega ljudskega izraza bila privlačna. Poročilo PK za Slovenijo iz maja 1934 pravi, da ljudje brošuro »hlastno bero«, da posamezni izvodi »potujejo iz rok v roke« in da ima veliko vlogo pri rasti revolucionarnega razpoloženja tudi v malomeščanskih krogih.⁸⁸ Tudi poročilo PK za Slovenijo z dne 23. julija 1934 omenja to brošuro in pravi, da ima »sploh več uspeha kot pa ga je kdaj koli imela kakšna komunistična brošura«.⁸⁹

Pomena izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju ne bomo posebej poudarjali, saj je splošno znan, še posebej njena mednarodna politična vloga za rešitev slovenskega narodnega vprašanja med drugo svetovno vojno in po njej.

Ob izjavi naj opozorimo le, da je prvotno »gradivo k tezam« med konkretnimi predlogi predvidelo, naj bi vse tri partije poleg izdelave skupnega programa za celotno Slovenijo, ustanovile tudi skupno agitprop-komisijo iz slovenskih in drugih komunistov s celotnega slovenskega ozemlja, ki bi pod nadzorstvom vseh treh strank pripravljala, koordinirala in vodila partijsko politično delo v Sloveniji! Ta predlog seveda ni bil sprejet, pač pa je SNR gibanje bilo zamišljeno kot enotna organizacija za celo slovensko ozemlje, brez ozira na državne meje, katerega središče bi bilo v jugoslovanskem delu Slovenije. V konkretnih navodilih pokrajinskemu komiteju za Slovenijo se v tej zvezi nalaga skrb tudi za Primorsko in Koroško. Razvoj med NOB ima torej že tu svojo anticipacijo.⁹⁰

To so gotovo pozitivni rezultati, ki jih je dalo delovanje vodstva KPJ in posameznih slovenskih komunistov v tujini v okviru kominterne v letih 1929 do 1934 za politiko KPJ v nacionalnem vprašanju. Spričo splošnih slabosti delovanja vodstva KPJ v teh letih so zveze med vodstvom v tujini in organizacijami doma bile šibke in da so organizacije bile v svojem delovanju precej samostojne. Tako so lahko preizkusile in uveljavile novo orientacijo v partijskem delovanju. Seveda tudi vpliva in smernic vodstva v tujini ni mogoče izključiti, nasprotno, organi-

⁸⁶ Brošura sama nosi letnico 1933. Njen izid jeseni v tem letu je po spominu datiral tudi dr. Joža Vilfan (*Prežihov zbornik*, stran 108); z gotovostjo lahko datiramo vsaj pred 6. januar 1934, ker se njen izid omenja v dokumentu tega datuma (pismo CK KPJ avstrijski KP. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2806—2807).

⁸⁷ Prim. dokumentacijo iz fonda KI v arhivu CK ZKS in obe omenjeni zbirki (D. Gustinčič in I. Regent) v arhivu IZDG.

⁸⁸ Poročilo PK KPJ za Slovenijo, maj 1934; arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2920—2939.

⁸⁹ Poročilo PK KPJ za Slovenijo z dne 23. julija 1934. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2945—2953.

⁹⁰ Dokument iz op. 77; Pismo Dragi prijatelji! z dne 9. oktobra 1933. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2789—2790.

zacije doma, zdaj govorimo o Sloveniji, so se mnogo trudile za njihovo uresničitev. Toda stvarne izkušnje z nekaterimi »abstraktnimi konstrukcijami« iz tujine (RSO, SNR, Revolucionarni kmečki odbori) so pokrajinski komite, kot piše E. Kardelj, vrnile »na tla realnosti... Zato smo prejete direktive bistveno modificirane prilagodili realnim potrebam prakse«.⁹¹

Morda ne bo odveč, če skušamo v nekaj potezah prikazati tisto stran dejavnosti vodstva v tujini pri oblikovanju politike v nacionalnem vprašanju — poleg že omenjenih pozitivnih rezultatov — ki jo je bilo občutiti z vidika organizacije v Sloveniji.

Vodstva v tujini je ves čas upravičeno govorilo o izredni pomembnosti nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Teze CK iz leta 1930 pravijo, kako morajo komunisti razumeti »celotno revolucionarno energijo, ki se nahaja v gibanjih zatiranih narodov Jugoslavije« in kako jo morajo znati usmeriti v »strmoglavljenje diktature srbske buržoazije, za pospešitev proletarske revolucije«, ki ne more zmagati, če ne bo proletariat dosegel bojovne zveze s kmetijskimi množicami.⁹² Kakor so te ugotovitve bile utemeljene, tako malo je v njih bilo napotil za zares uspešen način uresničenja. Priporoča se »najobsežnejša propaganda in agitacija«, ki naj »prepriča delovne mase zatiranih narodov Jugoslavije«, pri čemer priporoča stranki, da se »ne sme bati nastajajočih nacionalnih strasti«, kajti sicer ne bo »nikdar postala zmogovita voditeljica velikega ljudskega revolucionarnega gibanja«, ki se bo »porodilo iz revolucionarne kombinacije delavskega, kmetijskega in nacionalnega gibanja«. Proti nevarnosti sporazumevanja nacionalnih buržoazij se priporoča upoštevati okoliščino, da nacionalna »gibanja nosijo v sebi nujno notranjo tendenco, da razbijejo okvir v Saint-Germainu ustvarjene države«. Nove teze CK KPJ iz leta 1932 O delu med zatiranimi narodi in pomoči narodno revolucionarnemu gibanju že »ugotavljajo«, da se narodno revolucionarno gibanje, ki se je na Hrvaškem začelo organizacijsko-ideološko oblikovati s tiskanjem »platforme« in izdajanjem lista (seveda v tujini — op. J. P.), že razvija »znotraj fronte narodnoosvobodilnega boja«, da se krepí na osnovi »skupnega revolucionarnega boja z delavskim razredom« in da boj proti nacionalnemu zatiranju v Jugoslaviji že »stopa v takšno etapo, ko nacionalno sporazumaškim vodjem ne uspeva več, da bi ga držali v okviru Jugoslavije, ampak se ta boj vse bolj razvija v gibanje za odcepitev in razbitje versajske Jugoslavije«.⁹³

CK je tedaj začel izdajati Proletarca tudi v slovenskem jeziku. Prva številka, januarja 1933, je dala slovenski organizaciji navodilo za ustanavljanje skupin slovenskih nacionalnih revolucionarjev »na podlagi parole popolne samoodločbe slovenskega naroda do odcepljenja, parole združene in neodvisne Slovenije ter slovenske delavsko-kmečke vlade ter na podlagi vsakodnevne borbe proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja«. Te skupine naj ne bi zajemale samo simpatizerjev komunistične stranke, ampak bi morale biti zasnovane »na široki nacionalno revolucionarni bazi«. Tja do leta 1934 imamo številna navodila, urgence, kritike, nasvete vodstva v tujini komunistom v Sloveniji za pospeševanje gibanja SNR.

Vendar pa je slovenska organizacija z ustvarjalnim »realnim modificiranjem« direktive o SNR dosegla pomembne uspehe. »Nacionalno revolucionarna aktivnost

⁹¹ E. Kardelj, o. c., str. 43—44.

⁹² Prim. Teze KPJ o nacionalnem vprašanju. Delo, 20. julija 1930, št. 4.

⁹³ Teze CK KPJ o radu medju ugnjetenim narodima i pomoći nacionalno revolucionarnom pokretu (1932). Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2570—2576.

Partije se je izražala v sodelovanju z drugimi progresivnimi političnimi strujami in organizacijami v borbi za enakopravnost jugoslovanskih narodov, za priznanje nacionalne individualnosti slovenskega ljudstva in za njegove vsakdanje nacionalne, demokratske, kulturne in druge zahteve,« piše Edvard Kardelj.⁹⁴ Zanimivo je v tej zvezi omeniti, da je tudi ustanovitev Ljudske pravice bila plod tako prilagojene direktive o SNR.

Ugotovili smo dve črti zgodovinskega razvoja v praksi in glediščih na nacionalno vprašanje: prva pomeni nekakšno zaključevanje idej in prijemov izpred leta 1929, druga pa začetek novega vzpona revolucionarnega gibanja z novimi prijemi in iz domačih razmer izhajajočimi pogledi; obe potekata nekaj časa bolj ali manj vzporedno in šele splošni in domači zgodovinski razvoj v prihodnjih nekaj letih bo odločil o njuni upravičenosti in medsebojnem razmerju. Odločitev, ki je z današnje perspektive nedvoumna, je bilo treba šele izbojevati z neverjetno vztrajnostjo in energijo, pa tudi z neomahljivim optimizmom in vero v prihodnost. Vse to diha iz dokumentov tedanjih let.

Za našo tematiko pomembni prvi vzpon nove črte je že omenjena študija Brodarja-Kardelja o nacionalnem vprašanju iz let 1932/33. Ta študija in pa še dva druga dokumenta izpod istega peresa, referat o »kmečko-nacionalni« politiki na pokrajinski konferenci v Goričanah in pa poročilo Bevca z dne 2. decembra 1934 o političnem položaju v Sloveniji, nam omogočajo dober vpogled v razvoj teoretične in politične misli pokrajinskega vodstva v Sloveniji o nacionalnem vprašanju.⁹⁵

Študija v Književnosti Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje je bila napisana ob polemiki, ki se je v slovenski publicistiki razvila potem, ko je Josip Vidmar s knjigo Kulturni problem slovenstva na osnovi osebno domišljene ideologije nastopil v obrambo slovenske narodne individualnosti proti integralno »jugoslovanskim« težnjam režima. Študija ni nastopila proti Vidmarjevemu cilju, to je proti dokazovanju, da so Slovenci narod, ampak proti njegovemu načinu. Že z naslovom je utrdila, da je narod ne zgolj kulturni, ampak predvsem družbeni pojav, ki ga je treba obravnavati z znanstveno metodo proučevanja družbenih pojavov, to je z marksistično metodo. Razume se, da so razmere, predvsem ozir na režimsko cenzuro, branile, da bi bila uporabljena tudi marksistična terminologija in je bilo treba vse povedati po opisni poti. Vendar pa je tudi po tej poti bilo mogoče povedati vse bistveno. Tako tudi izhodišče, da je slovensko vprašanje »širok kompleks problemov, ki sega prek cele družbene nadstavbe in ki se ga da nazvati z edino pravim imenom — slovenski nacionalni problem...«.

V prvem delu razkrije pisec šibkosti Vidmarjevega sistema,⁹⁶ v drugem pa razvije marksistično-leninistično teorijo naroda. Obvezna Stalinova teza, da je nacionalno vprašanje postalo v bistvu kmečko vprašanje, je podana tako, da je deloma sproščena svoje toge socialne ozkosti (»je to predvsem problem slovenskega kmečkega in malomeščanskega ljudstva«) in tudi absolutnosti. Posebno pa opredeli stališče proletariata, ki ne samo nima nobenega interesa na nacionalnem zatiranju, ampak so mu znanstvena spoznanja nacionalnega problema postala »orož-

⁹⁴ E. Kardelj, o. c., str. 44.

⁹⁵ Referat E. Kardelja na IV. pokrajinski konferenci Slovenije v Goričanah, september 1934). Delo pokrajinske organizacije o kmečkem in nacionalnem vprašanju. Arhiv CK ZKS — Izveštaj Bevca — 2—12—34. Arhiv CK ZKS, KI.

⁹⁶ Josip Vidmar sam je leta 1963 v predgovoru k ponatisu svoje knjige omenil, da je med kritikami »bila gotovo najtehtnejša sociološko dovolj negativna ocena Speransa«.

je ... v boju za rešitev tega vprašanja ... » Marksisti priznavajo pravico slehernega naroda do samoodločbe in se bodo postavili odločno na stran — katalonskega naroda proti Špancem, slovaškega naroda proti Čehom, ukrajinskega proti Poljakom, flamskega proti Valoncem, irskega proti Angležem itd. Samoodločba slovenskega naroda seveda ni mogla biti omenjena neposredno. Napovedana obravnava slovenskega nacionalnega problema, še posebej obljubljena analiza socialne strukture slovenskih političnih strank, je morala zaradi cenzure ostati le nakazana. Zasnutek najdemo v kratki skici zgodovinskega razvoja in v uvodnem delu študije (»če dik-tira danes ekonomski interes slovenskemu industrialcu in finančnemu kapitalistu določeno orientacijo, diktira ekonomski interes slovenskemu malomeščanu skrajni oportunistem na eni strani ter politično malkontentstvo na drugi strani«). Ta misel je v zadnjem delu dopolnjena z ugotovitvijo, da »južni trg« vodi skrivno misel liberalne stranke, v katere okviru je malomeščanstvo ostalo, čeprav to ni bilo v njegovem interesu; tega se šele v zadnjih letih zaveda in zato se je začela v slovenskem političnem življenju temeljita pregrupacija: slovensko malomeščanstvo se bliža klerikalni ideologiji, ki nasproti jugoslovanstvu postavlja slovenstvo, poglavitna označba njegove politike pa je — oportunistem. Toda svobodo je mogoče pri-bojevati le z vztrajno borbo delovnega ljudstva, kajti nacionalni problem je v svojem jedru socialni problem in zato se kot hegemon v tem boju vedno bolj uveljavlja proletariat.⁹⁷

Mikavno pričevanje o pomenu Brodarjeve študije najdemo v poročilu PK za Slovenijo centralnemu komiteju sredi septembra 1935, kjer se ugotavlja: »Manjka nam temeljna knjiga o nacionalnem vprašanju. Imamo Anti-Dühringa za filozofijo, Kapital za ekonomijo, za nacionalno vprašanje pa nič drugega kot Simo Markovića in Brodarjev članek ...«⁹⁸ Študija v Književnosti je zbudila tudi pozornost vod-sta v tujini. Rezultat te pozornosti je bila kritika, ki je dosegla tudi komuniste v Jugoslaviji.⁹⁹ Ravno v tem času so se v Moskvi brez uspeha ubadali z načrti, da bi napisali in izdali brošuro o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji!¹⁰⁰

Septembra 1934 se je sestala v Goričanah pokrajinska konferenca KP za Slo-venijo, katere se je udeležil tudi Josip Broz-Tito kot predstavnik PB CK KPJ (ko-optiran je bil avgusta istega leta, po vrnitvi iz ječe). Konferenca je pomenila izraz organizacijske konsolidacije KP v Sloveniji in utrdila je politični kurz, ki je že dalj resne rezultate.¹⁰¹

Organizacijsko poročilo je ugotovilo, da je »odtrganost od centralnega vod-stva in od ostalih organizacij v državi povzročila, da so se v organizaciji in izven nje pojavile tendence po neki samostojni sekciji v centralnem vodstvu, proti katerim pa je strankino pokrajinsko provizorično vodstvo odločno nastopilo«.¹⁰² O usta-novitvi nacionalne KPS v okviru KPJ se na tej konferenci še ni govorilo, čeprav

⁹⁷ Tone Brodar (Edvard Kardelj), Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. Književnost I, 1932/1933, Ljubljana str. 5—9, 48—54, 73—79, 132—137, 163—168 in 236—243.

⁹⁸ Poročilo PK KPJ za Slovenijo CK (sredi septembra 1935). Arhiv CK ZKS, fond KI.

⁹⁹ Dr. Dušan Kermavner hrani prepis, ki ga je prinesel iz kaznilnice v Sremski Mitro-rici in ki mi ga je prijazno posodil.

¹⁰⁰ Poročilo Izdavačke zadruge inostranih radnika u SSSR z dne 10. maja 1933 arhiv IZDG, zbirka I. Regent, mapa 4.

¹⁰¹ E. Kardelj, Po 25 letih, stran 45.

¹⁰² Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/465—473.

je v tem času že nekaj časa obstajal načelen sklep o takšnem ukrepu.¹⁰³ Edvard Kardelj je poročal o delu glede kmečkega in nacionalnega vprašanja.

Poročilo je grajalo, da si pokrajinska organizacija KP in njeno članstvo glede nacionalnega vprašanja še ni na jasnem in da zato v tej smeri tudi ni bilo skoraj nobenega delovanja. Med konkretnimi napakami sta omenjena zanikanje važnosti nacionalnega vprašanja za delavski razred, kar pa se je pokazalo edino pri skupini intelektualcev na univerzi, in ugovor, da smo Slovenci premajhen narod in da zato geslo za združitev slovenskega naroda in odcepitev od versajske Jugoslavije ne more imeti nobenega uspeha, ker bi v tem primeru prišlo takoj do oborožene intervencije drugih držav in do novega podjarmljenja; ta ugovor je posebno razširjen v množici simpatizerjev in močno zasidran tudi v partijski organizaciji. Posebno močna in zanimiva stran poročila pa je konkretna razčlemba zatiranosti slovenskega ljudstva v Jugoslaviji na osnovi obsežnih statističnih podatkov o gospodarskem tlačenju in izkoriščanju Slovenije. Pretres te podobe bi gotovo bil važna in zanimiva naloga za naše gospodarsko zgodovino pisje! — Poglavlje o analizi politične strukture Slovenije je v nekem smislu nadaljnja obdelava zasnutka iz Brodarjeve študije, usmerjena pa je predvsem k dokazovanju, da meščanstvo, tudi ne SLS, ne more več biti vodnik narodnoosvobodilnega boja. Tukaj lahko ugotovimo, da poročilo to ključno politično dejstvo dokazuje drugače, kot pa smo to videli v dokumentih vodstva v tujini: tam se je kot osnovni dokaz in kriterij, po katerem naj bi bila dosežena ločitev množic od »sporazumaških« vodstev, poudarjalo predvsem to, da nacionalne buržoazije nočejo odcepitve od Jugoslavije, v tem referatu pa je težišče na dokazovanju izdajstva meščanskih vodstev in njihovega sporazumevanja z diktatorskim režimom na račun čisto konkretnih in vsakdanjih interesov slovenskega, posebej še kmečkega ljudstva in zaradi strahu pred njegovim demokratičnim gibanjem. — Poročilo potem utemeljuje nujnost, da mora vodnik nacionalnega boja biti proletariat, da mora zajeti večino kmečkih množic, vendar ostaja formalno še v okviru teze o gibanju SNR. Med nalogami postavi na prvo mesto spoznavanje in populariziranje strankine linije v nacionalnem vprašanju in končno poudari, »kako silne važnosti je nacionalno in kmečko vprašanje za uspeh ali neuspeh proletarske revolucije«. — Naj pripomnimo le še to, da preseneča okoliščina, da v poročilu ni omenjena izjava treh partij o slovenskem vprašanju, sprejeta komaj pet mesecev poprej.

Kmalu po tej konferenci je Edvard Kardelj odpotoval k vodstvu v tujino in tam 2. decembra 1934 napisal obsežno poročilo o položaju v Sloveniji. V raziskovanju idejnega razvoja in spoznavnega procesa, ki je pripeljal do dozorelega Speransa, bo to Bevčevo poročilo moralo biti prav posebej upoštevano. Gotovo je, da pomeni izraz dozorelosti pogledov in spoznanj, ki jim sledimo od Brodarja naprej.

Poročilo se izrecno nasloni na referat iz Goričan. V prvem delu, kjer govori o splošnem političnem položaju v Sloveniji, poda zgodovinsko skico razvoja kapitalizma in meščanstva v Sloveniji in analizo razredne strukture slovenskih meščanskih strank. Govori le o jugoslovanskem delu Slovenije, vendar ob osnovni ugotovitvi, da je Slovenija nacionalno zatirana dežela, opozori na njeno razkosanje med tri države po svetovni vojni. Tukaj najdemo dokončno izdelano gospodarsko-družbeno analizo izvira in značaja politične usmeritve slovenskih meščanskih

¹⁰³ Pismo CK KPJ Bistremu (Srdjan Prica) z dne 30. julija 1934. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/273.

strank, posebno še v nacionalnem vprašanju (integralizem in avtonomizem). Poročilo ugotovi in podrobno raziše oportunistem klerikalne stranke in opozarja na njeno približevanje k režimu diktature, obenem pa na pojave diferenciacije v njej, ki so s tem v zvezi. V oddelku o nedokončani meščansko demokratični revoluciji govori najprej o narodnem zatiranju, nato pa o nerešenem agrarnem vprašanju. Pri razčlembi zatiranja postavi na prvo mesto gospodarski aspekt, potem politični in kulturni, pri čemer doseže prepričevalni prikaz. V njem najdemo zanimiv podarek:

»Razume se, da komunisti nimamo interesa braniti slovenske kapitaliste pred srbskim velikim kapitalom, pa vendarle moramo ugotoviti ta dejstva, ki konec koncev prizadevajo tudi delovno ljudstvo v Sloveniji (podčrtal J. P.), kot oblike nacionalnega zatiranja.« — Jedrnato prikaže tudi agrarno vprašanje in poda impresivno podobo o življenju slovenskega kmeta in o položaju delavskega razreda. Kritično ugotavlja, da je poleg krivde slovenskega meščanstva tudi nepravilno stališče kompartije pripomoglo k temu, »da se je (po svetovni vojni) slovenski narod skoraj brez vsakega odpora in deloma celo z navdušenjem izročil velikosrbski buržoaziji...« Komunistična stranka, pravi poročilo naprej, je šele pozno pravilno postavila nacionalno vprašanje in še pozneje, šele zadnji dve leti, je začela to stališče širiti med kmečkimi in malomeščanskimi množicami. Omenja uspehe klerikalne stranke, ki je s frazami o avtonomiji in federalizmu edina nastopala proti velikosrbskim centralističnim težnjam in ki je obresti tega naloženega političnega kapitala uživala celo desetletje po vojni in deloma še danes, leta 1934. Do diktature se je čutil celo priliv malomeščanov iz vrst liberalne stranke in šele potem, ko je Korošec stopil v vlado diktature, se je v kmečkih množicah začel proces odpadanja od klerikalne stranke. Nato opiše boj slovenske klerikalne buržoazije za množice in nadaljevanje procesa njenega krčenja zaradi pogajanj stranke z režimom. Naj iz vse bogate vsebine omenimo samo še značilni poudarek v splošnih političnih sklepih, da je namreč od sposobnosti KP odvisno, če in v kakšnem tempu si bo »pridobila delavski razred in vodstvo v boju kmetov in malomeščanov za njihove gospodarske in politične zahteve, to je v nacionalno-revolucionarnem boju«. — Gre torej predvsem za apel na lastne moči in sposobnosti!

S sklepom IV. državne konference KPJ 24. in 25. decembra, 1934 v Ljubljani o ustanovitvi komunističnih partij Hrvatske in Slovenije v sklopu KPJ, »v najbližji prihodnosti« pa tudi Komunistične partije Makedonije, je sredi leta omenjeni zaupni »načelni sklep« — verjetno še nekaj mesecev starejši — postal veljaven in obvezen. Julija se omenjata le KP za Hrvatsko in Slovenijo,¹⁰⁴ misel o KP Makedonije je bila verjetno dodana šele med julijem in decembrom. Vsekakor gre tu za učinke nerazčiščenosti stališča do Makedoncev kot naroda v vrstah KP Bolgarije in tudi Grčije. Da ob tej priložnosti vsaj načelno ni bilo govora tudi o KP Črne gore navaja na misel, da tudi stališče do Črnogorcev kot naroda v vrstah KPJ ni bilo še docela dognano. In če ostanemo še v okviru domnev oziroma trditev, ki jih bo treba še raziskati, je za to priložnost gotovo primerno opozoriti, da ideja o ustanovitvi nacionalnih partij časovno sovпада z intenzivnimi obravnavami o slovenskem nacionalnem vprašanju v vodstvu KPJ samem in v okviru kominterne in da je zelo verjetno zrasla iz tedaj ustvarjenega razpoloženja in razmišljanja.

¹⁰⁴ Glej op. 103.

Sklep o ustanovitvi nacionalnih partij v okviru KPJ je bil utemeljen v dokumentu državne konference s tem, da je to potrebno »zaradi krepitve boja proti nacionalističnemu vplivu in hitrejšega razvoja lastnega kadra iz vrst delavcev, ki pripadajo zatiranim narodom«. Značaj nacionalnih partij v razmerju do KPJ pa je bil razložen, da »internacionalistični karakter in partijsko-politična in organizacijska enotnost KP, ki deluje na ozemlju države Jugoslavije, s tem sklepom ne bodo oslabljeni, ker bosta KP Hrvatske in KP Slovenije sestavna dela KP Jugoslavije, imeli bosta v njenem vodstvu predstavnike in se bosta podrejali skupnemu vodstvu CK KPJ«. ¹⁰⁵ V enakem smislu je bilo to razloženo že v zaupnem pismu Bistremu julija 1934, kjer je med drugim tudi rečeno: »... to bo boljša protiteža nacionalnim reformistom in nacionalnim fašistom kot pa KP Jugoslavije... S stališča organizacijske strukture cele partije ne bo ta reorganizacija pomenila nobene bistvene spremembe. CK KPH in CK KPSI bosta imela znotraj (KPJ) enake pravice kot pokrajinski komiteji...«

Za Slovenijo, ki je že do tedaj imela na svojem ozemlju (v Jugoslaviji) eno samo pokrajinsko vodstvo, je bila stvar jasna. Malo drugače je bilo na Hrvatskem, kjer je Dalmacija imela samostojen pokrajinski komite. O tem je naročal politični biro Zembilju (delu CK v državi): »Dalmatincem smo v zadevi ustanovitve KPH poslali pismo. Ni nam znano, da bi se pri njih pokazala kakšna opozicija ali nasprotovanje izvedbi te naloge. Vam pa mora biti pri tem jasno, da potreba gibanja terja, da bo Dalmacija še naprej ostala vodilni center v partiji, tudi po formiranju KPH, katere sestavni del bo.« ¹⁰⁶ Za Slovenijo se je vprašanje zastavljalo drugače: očitno je sklep o ustanovitvi KPS vzbudil misel, da gre za organizacijo na celotnem narodnostnem slovenskem ozemlju. Da bi odstranili vsak dvom, je uredništvo Dela (urednik Lovro Kuhar) k članku, ki v njem naznanja ta sklep, dodalo opombo: »Samo po sebi je razumljivo, da velja sklep IV. državne konference o ustanovitvi slovenske komunistične stranke samo za slovensko ozemlje, ki je pod Jugoslavijo, ne pa tudi za Primorsko in za južno Koroško.« ¹⁰⁷ Dvomi so se pojavljali najbrž predvsem v krogu sosednih partij. Najbrž ni naključno, da je ravno v tem času Lovro Kuhar, ki je imel nalogo potovati v Pariz zaradi sodelovanja z italijanskimi komunisti glede slovenskega vprašanja, poročal, da italijanska partija meni, da se dejavnost slovenske stranke ne more razširiti na Julijsko krajino in to ne samo iz tehničnih, ampak tudi iz političnih razlogov. Značilna za položaj je Kuharjeva pripomba: »V resnici bi to pomenilo likvidacijo partijskega dela v teh pokrajinah spričo sedanje šibkosti (italijanske) partije.« ¹⁰⁸

Centralni komite KPJ je hitro opozoril tudi slovenski delavski razred na njegove nove naloge v zvezi z ustanovitvijo KPS. V pismu, ki ga je 25. februarja 1935 naslovil neposredno komunistom v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, je med drugim rečeno: »Zato je potrebno, da se tudi številčno stanje vse organizacije v Sloveniji mnogo poveča, ker je to pogoj za stvoritev KSSI. Vi, kot najvažnejši

¹⁰⁵ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 230—231.

¹⁰⁶ Pismo PB CK KPJ z Dunaja Zembilju z dne 8. avgusta 1935. Arhiv CK ZKS LXXXIII/3161—3162.

¹⁰⁷ Delo, januar-marec 1935, št. 1—2 (IV. Državna konferenca KSJ in njen pomen).

¹⁰⁸ Izveštaj Riharda (Lovro Kuhar) z dne 4. februarja 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/314—315.

industrijski center, imate sedaj neposredno dolžnost, da pojačate vašo organizacijo, da bo imela vsaj 100—150 članov in to v nekaj mesecih...»¹⁰⁹

Splitski plenum CK KPJ 9. in 10. junija 1935 je sklenil, da je treba ustanovna kongresa KP Hrvatske in Slovenije izvesti v bližnjih mesecih in v tej zvezi je politbiro naročil Smitu (Blagoje Parović), naj napiše izčrpno obrazložitev sklepa o ustanovitvi KPH in KPS.¹¹⁰ Dejansko je kmalu nato izšel v Proleterju članek O stvaranju K. P. Hrvatske i K. P. Slovenije, ki pojasnjuje še nekatera vprašanja in s poudarkom razlaga »praktično politični pomen« tega sklepa tistemu »velikemu številu« tovarišev, ki ga niso razumeli, ampak so ga vzeli »kot teoretično politiziranje in dejansko zelo malo storili za praktično uresničenje...»¹¹¹ Članek je v celoti pomemben izraz uveljavljanja nove usmeritve v delu KPJ in prihranilo nam bo veliko razlaganja, če malo bolj obsežno obnovimo njegove glavne misli.

Na prvo vprašanje, zakaj ustanovljamo KP Hrvatske in KP Slovenije, odgovarja: Zato, ker delovne množice Hrvatske in Slovenije zahtevajo, da njihova stranka nosi ime njihove narodnosti; da povemo zatiranim narodom, da njihovo narodno čustvo, to je njihova privrženost rodni grudi in domovini ni tuja proletariatu in njegovi partiji, zakaj mi ljubimo svoj narod in ne varčujemo s silami in žrtvami v boju za njegovo osvoboditev vsakega zatiranja in izkoriščanja. Tuj nam je buržoazni nacionalizem, sovražen nam je njegov šovinizem. V boju in zaradi boja proti narodnemu zatiranju, za medsebojno bratstvo vseh narodov, ustanovljamo KPH in KPS. Zato da bi hrvatskemu in slovenskemu delavcu in kmetu pokazali tudi s tem dejanjem, da srbski proletariat in delovni kmet, njihova avantgarda KP, nima ničesar proti njihovi rodni grudi in njihovi privrženosti domači deželi. In še zato, da mobiliziramo pobudo hrvatskih in slovenskih delovnih množic; da z ničemer — in tudi ne z imenom njihove partije — ne bi te pobude slabili, zato da bi dali večjo možnost za razvoj domačih kadrov, da bi dali večjo pobudo za postavljanje hrvatskih in slovenskih zahtev v bojih, za mobilizacijo množic krog svojih voditeljev za svoje zahteve.

Na drugo vprašanje, zakaj ne ustanovljamo KP Srbije, odgovarja: Predvsem zato, ker delovne množice Srbije ne zahtevajo ustanovitve KP Srbije. Srbi so vladajoča nacija in ne občutijo nacionalnega zatiranja po drugi narodnosti in razredni boj nima oblike boja za nacionalno osvoboditev. Nadalje zato, ker z ustanovitvijo KPH in KPS ne gremo k ustanavljanju federativne partijske organizacije in to niti ne pomeni »partijskega razbijanja Jugoslavije«. Smo za svobodo in samoodločbo zatiranih narodov, toda ne zahtevamo razbitja Jugoslavije za vsako ceno. Če Hrvatje in Slovenci in drugi narodi, potem ko izbojujejo svobodo in pravico do samoodločbe, sklenejo svobodno, brez vsakega prisiljevanja ali prevare, da hočejo ostati v državni skupnosti (zvezi, federaciji, avtonomiji) s srbskim narodom, mi nismo proti temu, kakor tudi nismo proti odcepitvi, če je to edina pot k osvoboditvi teh narodov. Ime KP Jugoslavije pa nikakor ne pomeni priznanja kakšne neobstoječe »jugoslovanske« narodnosti. To ime preprosto označuje, da naša partija deluje na ozemlju države, ki se tako imenuje.

Parovićev članek (najbrž se ne motimo, če ga pripišemo njemu) nam pokaže še eno važno okoliščino, o kateri moramo spregovoriti: kako ustvarjalno je nova

¹⁰⁹ Pismo CK KPJ članom KPJ v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju z dne 25. februarja 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/323—325.

¹¹⁰ Seja PB CK KPJ, 18. junija 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXII/470—471.

¹¹¹ Proleter, julij — avgust 1935; št. 7—8.

usmeritev KPJ — to je v bistvu usmeritev k boju za ljudsko fronto pri vsakem narodu Jugoslavije posebej in pri vseh skupaj, usmeritev, ki je bila na IV. konferenci komaj nakazana, na splitskem plenumu pa že krepko poudarjena — povzela idejo o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij v okviru KPJ in ji vdahnila življenje. Da je do uresničitve ideje prišlo šele leta 1937, to so zakrivali drugi dejavniki, nekateri objektivni, od subjektivnih pa ravno tisti, ki so se upirali novemu, resnično revolucionarnemu, samostojno k notranjim problemom Jugoslavije in njenega delavskega in demokratičnega gibanja obrnjenemu snovanju KPJ.

Znane so spremembe v mednarodnem položaju in razvoju v Jugoslaviji, ki so narekemale tudi spremembe v usmeritvi političnega dela KPJ. Tukaj bo zado-stovalo, da jih le nakažemo. Zmaga nacizma v Nemčiji in njegova vse večja napad-alnost, poraz socialdemokratskega delavstva v Avstriji in postopna fašizacija te deže-le, ki dopolni fašistično obkolitev Jugoslavije na severu in zahodu in končno vzame sleherno možnost kake alternativne rešitve slovenskega in hrvatskega vprašanja, zunaj Jugoslavije, nastanek in zmaga ljudske fronte v Franciji, oblikovanje nove usmeritve v politiki kominterne proti koncu leta 1934, ki jo odločilno pospeši 2. maja 1935 sklenjeni pakt med Francijo in Sovjetsko zvezo, in ki se uradno izrazi na VII. kongresu kominterne avgusta 1935 z ugotovitvijo fašizma kot glavne nevarnosti in z geslom boja za ljudsko fronto — to so najvidnejši dejavniki novega položaja. V Jugoslaviji še neuspeh režima diktature na majskih volitvah 1935 in temu sledeče spremembe v politični strukturi režima, za Slovenijo predvsem važen vstop Korošca v Stojadinovićevo vladu, spremembe v zunanjepolitični usmeritvi te vlade na fašistične države itd. Vse to je postopoma pripeljalo, kot znano, do sprememb v nekaterih stališčih KPJ. Nas tukaj zanima predvsem novo formuliranje stališča do jugoslovanskega okvira, to je do okvira jugoslovanske države, ki se naj v njem razvije nadaljnji demokratični in revolucionarni boj.

Omenili smo že, da se skuša v tem novem stališču do Jugoslavije in »politiki, ki je iz njega izhajala«, ugotoviti dejavnik, ki je »omogočil delavskemu razredu in njegovi stranki postopoma pridobiti si zaupanje širokih krogov delovnih množic, postaviti se na njihovo čelo in jih uspešno voditi v razredne spopade«. ¹¹² Ob takšnem tolmačenju moramo ta zares pomembni prelom v stališču KPJ nekoliko bolj osvet-liti, sicer lahko zaidemo v nevarnost, da vzrok zamenjamo s posledico tudi mi.

Pokazali smo že, da je KPJ zlasti po letu 1928, v veliki, morda odločilni meri pod vplivom kominterne, podcenjevala stvarne interese jugoslovanskih narodov, ki so bistveno pripomogli k ustanovitvi Jugoslavije, in da je v raznih re-solucijah preveč govorila o Jugoslaviji kot bolj ali manj nezaželenem produktu imperialistične delitve sveta. Ugotovili smo tudi že, da je KPJ v boju za množice z radikalnimi nacionalno revolucionarnimi gesli, predvsem z geslom o odcepitvi, ki vanj narodna meščanska vodstva nočejo privoliti, stopala s temi vodstvi v nekakšno tekmovanje, da pa se ji ločitev množic od vodstev s tem ni posrečila (to je bilo bistvo gibanj HNR, SNR in tudi zedinjene VMRO). Toda v enem je

¹¹² Jovan Marjanović. Prilog izučavanju jugoslovenstva u stranku 1941, JIC 1962 št. 1, str. 33—45 (cit. stran 39). To avtorjevo mnenje je še bolj jedrnat izraženo v angleškem povzetku, kjer pravi (v prevodu): »Pisec . . . pride do sklepa, da si je (KPJ) začela pridobivati podporo širokih delov ljudstva od sredine tridesetih let naprej ravno zato, ker se je zavzela za nujnost in možnost, da to (to je nacionalno) vprašanje reši znotraj meja ju-goslovanske države, ne pa z njeno razdelitvijo.« (Stran 45). — Prim. tudi polemiko navedeno v op. 49.

ta politika nedvomno imela prav, namreč v poudarjanju, da je za kakršnokoli že zvezo teh narodov neogiben pogoj prostovoljnost in medsebojno zaupanje in da tega ni mogoče doseči brez najpopolnejšega priznanja pravice do samoodločbe in do pravice odcepitve. Ni pa ostalo prikrito tudi to, da je odcepitev (čeprav obvezna) bila vedno mišljena le kot predhodna faza k višji stopnji, k federaciji teh ali pa še drugih narodov.¹¹³ Omenili smo že, da takšno stališče do Jugoslavije ni bilo začetek, ampak le del, posledični del širšega političnega koncepta revolucionarnega boja v Jugoslaviji. Z vidika Sovjetske zveze pa je vprašanje odnosa do obstanka jugoslovanske državne tvorbe bilo tudi del splošnega ocenjevanja mednarodnega položaja v zvezi z nevarnostjo intervencijske vojne imperializma proti ZSSR, v prvi vrsti s strani držav, ki so ustvarile versajski sistem, katerega del je bila tudi Jugoslavija. Spremembe v meddržavnih odnosih Sovjetske zveze po 1933/34 so spreminjale tudi njeno oceno Jugoslavije in ta je vplivala tudi na koncept KPJ.

Res je, da boj KPJ proti diktaturi leta 1929 ni dobil pričakovane množične podpore in da je KPJ v odporu bila osamljena in — razbita. Zakaj? Menda ne bo kdo trdil, da predvsem zaradi leta 1928 sprejetega stališča do Jugoslavije? Takšen bi namreč bil logičen sklep iz zgoraj navedene teze. Zgodovinska in politična analiza očitno kaže na druge in globlje vzroke, v bistvu enake tistim, ki so omogočili tudi najnižjo točko v razvoju evropskega delavskega gibanja — zmago nacizma v Nemčiji. In seveda tudi na posebne vzroke, predvsem na subjektivne slabosti KPJ. Stališče do Jugoslavije je bilo le del teh dejavnikov in njegova negativnost tudi ni bila v vsakem času in povsod enako velika.¹¹⁴ In čisto gotovo je, da tudi nova, uspešna politična usmeritev KPJ, ki se začrta sredi tridesetih let, katere nastajanje pa se začenja že dosti prej, ni bila »politika, ki je iz njega (to je iz pozitivnega stališča do Jugoslavije) izhajala«. Res je namreč ravno obratno, da je pozitivna ocena jugoslovanskega okvira izhajala iz nove usmeritve, to je v bistvu iz boja za protifašistično ljudsko fronto pod vodstvom komunistov, ki se je dejansko oblikovala in konkretno, akcijsko uveljavljala že nekaj let v okviru Jugoslavije, pri čemer so se komunisti usmerili na to, da postanejo zares vodilni nacionalni dejavnik v življenju vsakega naroda v Jugoslaviji posebej. Pri tem so dosegli že pomembne uspehe in dejansko obstoječa vzajemnost interesov teh narodov se je mogla uveljavljati šele na tej osnovi in odigrati svojo pozitivno vlogo v nadaljnjem razvoju. Isti dejavniki, ki so pripeljali k novi usmeritvi, so v osnovi torej povzročili tudi spremembo v stališču do Jugoslavije. Sprememba v tem stališču sama še ne bi mogla pomeniti nič bistvenega.

Vprašanje, ki smo ga načeli, bo mogoče zadovoljivo rešiti šele potem, ko bo dobobra preučen celotni proces uveljavljanja nove usmeritve KPJ, prizadevanja

¹¹³ Ali se ni v letih 1941—1943 pravzaprav ravno tako zgodilo? Seveda v čisto drugačnih okoliščinah, ko je bil razpad stare Jugoslavije predvsem rezultat fašistične agresije, federativna združitev pa rezultat narodnoosvobodilnega boja vsakega in vseh jugoslovanskih narodov, vključno srbskega, ki je, prav tako kot drugi, bil okupiran in neusmiljeno zatiran. In že leta 1944 je aktualno vprašanje federacije vsaj še z Bolgarijo, ki bi do nje po vsej verjetnosti tudi prišlo, če ne bi bilo intervencije zunanjega dejavnika.

¹¹⁴ Ne smemo pozabiti, da v okviru meja stare Jugoslavije slovensko narodno vprašanje nikoli ne bi moglo biti rešeno, glede na razkosanost Slovenije, ki je po letu 1918 bila veliko hujša kot prej. Res je geslo o razbijanju Jugoslavije bilo v »ostrem nasprotju z vso tradicijo slovenske zgodovine« (E. Kardelj), toda hkrati je tudi res, da je vsa napredna slovenska politična tradicija slonela na geslu zedinjene Slovenije.

in uspehi za ustvaritev ljudske fronte. Dve okoliščini, pomembni za našo temo, pa izstopata že danes. Prvo smo že omenili, namreč, da se je konkretna akcija KPJ za ljudsko fronto lahko pri nesrbskih narodih uspešno razvijala predvsem v okviru vsakega naroda posebej. Uspehi komunistov posameznih narodov, da postanejo vodilni dejavnik v boju za napredne, demokratične interese množic vsak svojega naroda, so v svoji vsoti krepili revolucionarni vpliv in postojanke KPJ. To je bila tudi vsebina prizadevanj za izvršitev sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih strank. V takšnem razvoju protifašistične ljudskofrontne akcije je nakazana tudi poznejša pot zmage ljudske revolucije v narodnoosvobodilni vojni, ki je bila izbojevana v okviru vsakega naroda Jugoslavije posebej in vseh skupaj.

O prvi okoliščini je bilo že veliko in bolje povedanega, kot pa bi bilo to, kar bi tukaj ponavljali. Naj bo za oznako tedanjega pojmovanja dovolj, če ponovimo besede iz tistega časa, ki jih je izrekel Blagoje Parović na splitskem plenumu CK KPJ v političnem referatu: »Ni se treba bati besede narod, niti je ne postavljati kot nasprotno pojmu delavskega razreda. Proti vladajočemu režimu, vladajoči buržoaziji je danes ves narod (in ne samo delavski razred), tako hrvatski kot srbski in slovenski in tudi narodne manjšine. Naša bližnja revolucija je po svojem nacionalnem značaju ljudska revolucija. Na njeni prvi etapi bodo v tej revoluciji sodelovale ne samo proletariat in vaški siromaki, marveč najširše demokratične ljudske plasti. Zato se za nas postavlja kot ena najosnovnejših, vprašanje pridobivanja teh plasti za skupni boj.«¹¹⁵

Druga okoliščina je, da je pri spreminjanju stališča do Jugoslavije, enako kot pri uveljavljanju koncepta boja za ljudsko fronto pod vodstvom komunistov, treba upoštevati dve fazi: pred in po VII. kongresu kominterne.

Ob tej okoliščini naj omenimo, da je v prvi fazi težišče bilo na taktiki ustvarjanja demokratične fronte od spodaj, na neposrednem pridobivanju podpore množic. In tu je bilo treba upoštevati njihovo razpoloženje, ki, čisto realistično, ni bilo za kako opustitev Jugoslavije, ker je edina alternativa bil — fašizem sosednjih držav. Tega si pa ljudstvo ni želelo, čeprav nevarnost, da fašistična demagogija pridobi tudi slovenske in hrvatske množice, če znotraj Jugoslavije ne bi bilo demokratične rešitve, nikakor ni bila izključena (pomislimo samo na vznemirljive pojave leta 1938 in 1941!). In zato KPJ ni več poudarjala gesla odcepitve (v dokumentu, ki ga navajamo naprej, se govori celo o pogoju priznanja tega gesla) in zato je potem postavila geslo obrambe Jugoslavije pred nevarnostjo agresije fašističnih držav kot čisto konkreten del boja proti fašizmu. Začetno fazo najdemo dobro načrtano v dokumentih splitskega plenuma. V resoluciji o nalogah je v oddelku o boju za zaveznike in srednje sloje rečeno: »Korenito moramo spremeniti naš odnos do množic, ki gredo danes za Mačkom in za nacionalnimi sporazumaškimi voditelji, za meščansko opozicijo in socialdemokrati. Te množice niso ne fašistične ne sporazumaške. Naš ton, naš jezik in naš odnos do njih se morajo spremeniti. V sedanji etapi boja je za nas najvažnejše, da te množice z dejanji prepričamo, da smo njihovi prijatelji, da podpremo njihove zahteve in da se trudimo in bojujemo zanje, namesto da jim neprestano zabijamo v glavo trditve, da so njihovi voditelji izdajalci in sporazumaši. Takšne trditve, naj bodo zgodovinsko še tako točne, danes odbijajo te množice od nas. Naša glavna in osnovna

¹¹⁵ Zapisnik plenuma CK KPJ z dne 9. in 10. junija 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/46—57. Opozoriti je treba, da B. Parović nedvomno uporablja tukaj besedo »narod« v pomenu »nacija« in ne »ljudstvo«.

naloga v delu med temi množicami morajo biti vprašanja, ki te množice najbolj zanimajo, kot so to: zahteve proti rubežni, dolgovom, posamezne delne zahteve proti nacionalnemu zatiranju itd.... Nikakor ne smemo postavljati za sporazumevanje pogoja, da morajo priznati geslo neodvisne Hrvatske, Slovenije, sovjetske oblasti itd.«¹¹⁶

Druga faza nastopi po VII. kongresu kominterne, ki uveljavi taktiko ustvarjanja ljudske fronte in sicer zdaj tudi od zgoraj, to je s sporazumevanjem oziroma pridobivanjem vodstev (meščanskih) opozicijskih strank in skupin. Ni treba izgubljati besed o tem, da je v tej smeri bilo še veliko manj mogoče postavljati »pogoj« kake obvezne odcepitve, saj je že IV. državna konferenca ugotovila, da bi celo pri Hrvatih le zelo majhni, in sicer fašistično usmerjeni deli nacionalnega meščanstva, hoteli odcepitve, pri Slovencih pa še manj. Pri vodstvih srbskih opozicijskih skupin bi pa takšno geslo bilo sploh nesmiselno. Čisto razumljivo, da je to geslo bilo popolnoma opuščeno. Hkrati pa je bilo treba postaviti novo: resnično demokratsko, to je prostovoljno in suvereno določitev medsebojnega razmerja narodov Jugoslavije kot v tem primeru in v takšnih okoliščinah zaželeno obliko izvršitve pravice do samoodločbe. Če pregledamo dokumente, ki pridejo od CK KPJ kot smernice za izvedbo sklepov VII. kongresa kominterne, se lahko o tem docela prepričamo.

Že dolgo je bil objavljen Sklep politbiroja CK KPJ o nalogah KPJ po VII. kongresu KI.¹¹⁷ V njem so našteje tri glavne naloge Fronte ljudske svobode: 1. uničenje šestojanuarskega režima; 2. enakopravnost med narodi Jugoslavije; 3. preprečiti, da bi bremena krize padla na hrbet ljudstva... Pomen druge točke je obsežno razložen: protifašistični boj množic mora uničiti nacionalno neenakopravnost... In tukaj najdemo prvič formulirano novo stališče: »Komunisti ostajajo pri svojem načelnem pogledu samoodločbe narodov s pravico do odcepitve, jemljejo pa v poštev sedanji mednarodni položaj in se ob pogoju uničenja nacionalne neenakopravnosti, maksimalnih jamstev za svobodo hrvatskega in drugih narodov in proste privolitve teh narodov, ne izjavljajo za odcepitve tega naroda od današnje državne skupnosti — Jugoslavije.« V nadaljevanju se naštejejo zahtevana jamstva oziroma konkretni ukrepi za odstranitev neenakopravnosti. Ne bo odveč, če jih ponovimo: »Razveljaviti je treba vse zakone, ki se z njimi ovira svoboden razvoj nesrbskih narodov; razveljaviti umetno razdelitev države na banovine; dovoliti svobodno delovanje vsem hrvatskim, slovenskim, makedonskim in albanskim kulturno-prosvetnim in drugim nacionalnim društvom in ustanovam, izgnati iz Hrvatske in iz drugih narodno neenakopravnih dežel vse okupatorje, kolonizatorje in nosilce velikosrbske hegemonije; razveljaviti prepoved izobešanja hrvatske in drugih nacionalnih zastav, emblemov in napisov; odpraviti neenakost pri plačevanju davkov in pri razdelitvi kreditov; vrniti ljudstvu prečanskih dežel milijone, uropane pri zamenjavi krone v dinarje; prepovedati služenje vojaškega roka zunaj domače dežele; zagotoviti uporabo materinskega jezika v vseh javnih in državnih ustanovah; prenehati z demontiranjem industrije v nesrbskih področjih in s favoriziranjem gospodarskega razvoja samo v Srbiji; dati Črnogorcem del reparacij, dobljenih na njihov račun; prenehati nastavljanje na važna mesta in položaje v državni upravi in v vojski samo Srbijance, marveč zagotoviti tudi na

¹¹⁶ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 360.

¹¹⁷ Isto delo, str. 363—379.

tem področju enakopravnost vseh narodov. Komunisti se izrekajo za sklic in svobodno volitev skupščin za vsak narod v Jugoslaviji, v prvi vrsti hrvatskega sabora in potem slovenske, makedonske, črnogorske, bosanske in vojvodinske ljudske skupščine. Hrvatski sabor in druge ljudske skupščine morajo suvereno reševati vsa vprašanja.«

Takšni so torej bili pridržki in zahteve, ki so se ob njih jugoslovanski komunisti leta 1935 izrekli za ohranitev državne skupnosti — Jugoslavije.

V arhivih ZKJ imamo iz fonda kominterne še druge izredno pomembne dokumente, ki se tičejo istega problema v tem času. Predvsem je to okrožnica političnega biroja Zembilju in vsem članom CK KPJ, ki nosi arhivski datum 9. januar 1936, verjetno pa je nekaj starejša.¹¹⁸ Okrožnica še podrobneje pojasnjuje sklepe o delu po VII. kongresu kominterne in potrjuje vse, kar smo o našem problemu do zdaj povedali. Posebno naglaša, kako morajo komunisti, čeprav nastopajo kot internacionalisti, nastopiti kot komunisti Hrvati, komunisti Slovenci itd. Napačno je, če se ne obnašajo kot dediči najboljših nacionalnih bojovnih tradicij svojega naroda in prepučajo meščanskim in malomeščanskim politikom in celo fašistom prosto polje za ponarejanje narodnih tradicij in zgodovine. »Tukaj je treba napraviti popoln prelom. Jasno moramo pokazati, da smo ne samo pripravljeni braniti nacionalne interese in rodno grudo, ampak da smo zares v prvih vrstah boja zanje.« Okrožnica tudi opozarja na dolžnost komunistov v boju proti šovinizmu lastnega naroda, kjer komunistom vladajočega naroda pripada prva naloga, komunistom drugih narodov pa predvsem boj proti fašistom teh narodov. Na koncu svari pred fraziranjem proti sporazumaštvu in naglaša, da se morajo komunisti truditi za svoboden sporazum med svobodnimi narodi.

Za Slovenijo pa je prav posebnega pomena pismo političnega biroja CK KPJ pokrajinskemu komiteju z dne 11. novembra 1935, ki vse postavke konkretizira za Slovenijo ali za slovenski narod.¹¹⁹ Pismo je obsežno in v njem je toliko pomembnih dejstev in misli, da lahko tukaj nanj v glavnem le opozorimo kot na ključni dokument za razumevanje nadaljnjega zgodovinskega razvoja v Sloveniji. Posvečeno je predvsem problemom uresničitve ljudske fronte, ki naj bi po predlogu v tem pismu nosila ime Slovenska fronta. Glede na temo referata se omejujemo na tri okoliščine iz pisma.

V zvezi s posebnim pomenom, ki ga je geslo o odcepitvi imelo za ozemeljsko stran slovenskega narodnega vprašanja, pravi pismo: »Naše geslo »Zedinjena in osvobojena Slovenija« ostane še naprej izraz končne rešitve slovenskega narodnega vprašanja. Toda danes ne smemo premikati težišča naše politike v nacionalnem vprašanju na končno rešitev tega vprašanja. Glede na to: 1. da velika večina Slovencev in nobena izmed slovenskih narodnih organizacij danes ne zahteva odcepitve Slovenije; 2. da je mednarodni položaj danes takšen, da bi odcepitev Slovenije mogla pripeljati do imperialistične vojne — mi pa smo nasprotniki tega, da bi se narodno vprašanje reševalo z vojno in z naslonitvijo na druge imperialistične sile; 3. da je danes možno zediniti veliko večino slovenskega naroda okrog gesel, katerih uresničenje pomeni izpodkopavanje temeljev velikosrbske hegemonije in svoboden razvoj, glede na vse te momente se naša partija danes ne izreka za

¹¹⁸ Okrožnica Zembilju i svima članovima CK KPJ z dne 9. januarja 1936 (datum slabo viden). Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/3600—3608).

¹¹⁹ Dragi prijatelj! PK za Slovenijo z dne 1. novembra 1935. Arhiv CK ZKS, KI.

odcepitev Slovenije od Jugoslavije.« Nato našteje pogoje, ob katerih sprejme takšno stališče, v smislu že prej obnovljenega dokumenta. — Temu stališču pač ni potreben poseben komentar.

Druga okoliščina zadeva politični odnos Slovenske fronte do gibanj drugih narodov v Jugoslaviji. Izraža se v predlaganem organizacijskem načelu o vodilnih osebnostih v fronti: »Na vodilnih mestih v Slovenski fronti so lahko samo Slovenci; ne dopuščati, da bi Slovenska fronta postala slepo orodje kateregakoli gibanja ali voditelja v drugih deželah Jugoslavije; na vodilna mesta v Slovenski fronti so lahko dopuščeni samo ljudje, ki se izrekajo za sodelovanje in za zvezo z narodno-osvobodilnimi, kmečkimi in svobodoljubnimi gibanji tako na Hrvaškem kot tudi v Srbiji in v drugih deželah Jugoslavije.« Tukaj imamo podano misel o realni vsebini jugoslovanske solidarnosti med narodi.

Tretja okoliščina pa se tiče letošnjega jubileja KPS in manifesta njenega ustanovnega kongresa. V pismu je rečeno, da morajo slovenski komunisti sami napisati manifest ustanovnega kongresa, ki se naj z njim KP Slovenije predstavi ljudskim množicam Slovenije. Ta dokument naj bo napisan v preprostem, jedrnatem in jasnem slovenskem jeziku, uporablja naj ljudska rekla in primere, ki so delavskemu razredu in ljudstvu dostopni in razumljivi! Ta dokument mora imeti privlačno silo, da bo govoril sam zase in da postane močno sredstvo agitacije Komunistične partije Slovenije.

VI

Minilo je še precej časa, leto in pol, preden se je sestal ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije in izdal Slovincem svoj manifest. Dogajanj v tem vmesnem obdobju, ki je decembra 1936 pripeljalo do vrnitve organizacijskega sekretariata CK KPJ z Josipom Brozom-Titom v državo in na njegovo prizadevanje, do prihoda Edvarda Kardelja v Slovenijo v začetku marca 1937, se bomo dotaknili le toliko, kolikor je nujno za temo referata.

Značilno je, da je na pobudo Gorkiča brez vednosti kominterne sklicani plenum aprila 1936 na Dunaju in v Pragi, poleg drugih kompromisov, sprejel tudi stališče glede nacionalnega vprašanja, ki je pomenilo umik s stališč sprejetih že v letu 1935, predvsem v odnosu do Jugoslavije. V sklepih tega plenuma se obsoja »napaka«, da posamezni tovariši stališče o Jugoslaviji tolmačijo tako, »da se partija in delavski razred že danes, pod režimom vojaško fašistične diktature in velikosrbske hegemonije, lahko izrečeta za državno enotnost Jugoslavije«.¹²⁰ Kominternina je sklepe tega plenuma razveljavila in junijsko posvetovanje vodilnega partijskega aktiva Jugoslavije v Moskvi istega leta, ki se ga je udeležil med drugim tudi že tovariš Kardelj, je potrdilo stališče v nacionalnem vprašanju iz leta 1935 in ugotovilo, da bi povezovanje nove taktike s pogojem, da se najprej likvidira sedanji režim v Jugoslaviji, »pomenilo nadaljevanje stare orientacije za odcepitev.« Obenem je ugotovilo tudi nepravilnost stališča v nekem drugem strankinem dokumentu, ki govori v prvi vrsti o potrebi ohranitve državnih meja Jugoslavije, boj proti nacionalnemu zatiranju, proti velikosrbski hegemoniji, proti prizadevanjem fašistič-

¹²⁰ Plenum CK KPJ, april 1936. Arhiv CK ZKS, fasc. Pokrajinski komite za Slovenijo 1934—1937. — Sklepi plenuma so objavljeni tudi v Zgod. arhivu KPJ, knjiga II, str. 380—349, ravno v citiranem odstavku pa je očitna tiskarska pomota.

nih sil v Jugoslaviji, pa odriva v ozadje.¹²¹ Junijsko posvetovanje je konkretno zahtevalo sklicanje ustavodajne skupščine v Jugoslaviji, »ki bo svobodno in brez preglasovanja odločila o vseh vprašanjih, ki se nanašajo na medsebojne odnose raznih narodnosti znotraj svobodne, demokratične, federativne države.«¹²²

V Proleterju je zahteva po konstituenti konkretizirana in sicer ob stališču Mlačka in Svetozara Pribičevića, ki sta postavljala pogoj, da noben sklep v konstituenti ne more biti sprejet proti večini predstavnikov enega posameznega naroda in pri tem naštela le Hrvate, Srbe in Slovence. Članek se s tem pogojem strinja, dodaja pa: »Mislimo pa, da mora isto veljati tudi za Makedonce in Črnogorce. Vrh tega menimo, da imajo tudi prebivalci posameznih zgodovinskih pokrajin kot so Bosna in Hercegovina in pa Vojvodina, ravno tako pravico prosto opredeliti svoje razmerje in svoj položaj nasproti drugim narodom in nasproti državni celoti.«¹²³ Tukaj najdemo torej že obrise zamisli za federativno ureditev Jugoslavije, kakršna je bila pozneje tudi uresničena. Posebno pomembno je stališče o enakih pravicah Bosne in Hercegovine in pa Vojvodine. Utemeljeno je sicer z njihovim posebnim zgodovinskim značajem, vendar je — kakor se je pozneje jasno pokazalo — šlo v prvi vrsti za posebnosti njihove narodnostne strukture.¹²⁴ Kosovo in Metohija tukaj še ne nastopata.

Iz časa junijskega posvetovanj v Moskvi izvira tudi pismo, katerega pisec je najbrž Edvard Kardelj, o problemih Slovenske fronte.¹²⁵ Pismo med drugim naglašaja značaj Slovenske fronte kot samostojnega nacionalnega gibanja, predvsem v razmerju do Mačkovega vodstva, ki si je skušalo dobiti vpliv v fronti ali mimo nje ustanavljati na Slovenskem lastne organizacije. Poseben pomen daje pismo ugotovitvi: »Slovenske fronte si ne moremo misliti brez delavskega razreda.« Pismo opozarja ne samo na posredne, ampak tudi na samostojne zahteve delavstva nacionalnega značaja. »Temeljno vprašanje je, ali se bo delavstvo stvarno borilo za svoje zahteve narodnega karakterja in za zahteve, ki so mu skupne z drugimi slovenskimi ljudskimi akcijami.« — Ta misel gre dejansko čez okvir teze o zgolj posrednem interesu delavskega razreda do narodnega vprašanja. Prav izrazito je v tem smislu pisal tudi Proleter: »Delavci se bore za svoj narod ne le kot sestavni del naroda, marveč tudi zato, ker veleva to njihov razredni interes. Proletariat ne more osvoboditi sebe, ne da bi bil osvobojen njegov narod.«¹²⁶ Že tedaj se je tu dejansko izražalo spoznanje, da je nacionalno vprašanje »v svojem bistvu ... nedvomno vprašanje celotne družbe.«¹²⁷

Stališče o popolni samostojnosti Slovenske ljudske fronte kot slovenskega narodnega gibanja je v tem času podprl tudi tovariš Tito, ki je o tem pisal 9. aprila 1937 med drugim: »Slovenska ljudska fronta se bo temu (Mačkovemu prizadevanju) uprla, kajti Slovenija ima ravno tako svoje nacionalne in kulturne potrebe kot Hrvatska, ona mora ravno tako zbrati vse nacionalne demokratične moči v

¹²¹ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 399.

¹²² Isto delo, stran 400.

¹²³ Proleter, julij-avgust 1936, št. 4—5 (Komunisti i konstituenta).

¹²⁴ Prim. govor Moše Pijadeja na ustanovnem kongresu KP Bosne in Hercegovine (gradivo izdano v Sarajevu 1950).

¹²⁵ Pismo Dragi prijatelj iz junija 1936. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/3240—3244.

¹²⁶ Marko, Delavski razred in slovenski narod. Proleter, julij 1937, št. 8.

¹²⁷ Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957, str. LXXIV.

eno fronto za boj za nacionalno osvoboditev, za demokracijo in pravice ljudstva Slovenije. Vendar pa Slovenska ljudska fronta želi najtesnejše sodelovanje s hrvatskim gibanjem v boju za nacionalno osvoboditev, za demokracijo in svobodo kot enakopravni politični faktor, ki zastopa interese vsega ljudstva Slovenije.«¹²⁸

Manifest ustavnega kongresa KP Slovenije je naposled izpričal resnično zrelost pogleda na slovensko narodno vprašanje, posebej še na zgodovinsko vlogo delavskega razreda in njegove revolucionarne stranke kot edino možnega vodnika za njegovo rešitev, pokazal je pot, ki je v dneh največje stiske k tej rešitvi vodila. Ugotovil je strašno nevarnost, ki jo pomeni nemško-italijanska fašistična zveza in izrekel, da je jugoslovanski del, »četudi sam zatiran, danes matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil tudi Slovenci v Italiji in v Avstriji«, katerih boj za narodne pravice mora podpreti, »kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojega starega cilja: Združene in svobodne Slovenije.« — »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države.. »Nalogo, združiti vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma; imajo predvsem slovenski delavci.« Slovenski komunisti so svojo organizacijo preosnovali v Komunistično stranko Slovenije, »da bi s tem najjasneje poudarili svojo pripravljenost boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal... S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabili svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije, temveč nasprotno, v boju proti skupnemu sovražniku se bodo te vezi še okrepile.«¹²⁹

Manifest je bil dostojanstveno dejanje in zaobljuba hkrati. Naj tukaj ponovimo misel, ki jo je leta pozneje, sredi slovenske ljudske revolucije, zapisal Boris Kidrič in ki je primerna zgodovinskemu pomenu ustanovnega manifesta: »Proletariat Slovenije je storil slovenskemu narodu čudovito uslugo. Iz razrednih pobud izvirajočemu izdajstvu protiljudske reakcije je postavil nasproti svoj boj za slovensko narodno enotnost in uspel. Hkrati s tem pa je tudi samemu sebi olajšal svojo zgodovinsko pot.«¹³⁰

Akcija slovenske komunistične stranke za uresničenje programa iz manifesta ustanovnega kongresa je obsegala tudi široko zasnovano publicistično in znanstveno dejavnost za marksistično osvetlitev zgodovinskih in sodobnih problemov slovenskega narodnega gibanja in njegove usmeritve, dejavnost, ki je zdržema trajala že od Književnosti naprej (B. Kidrič, B. Ziherl, D. Kermavner, J. Vilfan, V. Martelanc in dr.). Najpomembnejše dejanje v tej smeri je pač knjiga Speransa — Edvarda Kardelja Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je izšla leta 1939. V svojih obsežnih izpiskih in zapiskih — gradivu za knjigo — je Sperans marca 1938 med drugim zapisal: »Vprašanje se postavlja pred nas tako: ali naj nacionalno osvobodilni boj Slovencev postane naposled sestavni del napredka človeške družbe, ali pa naj bo nacionalistično drobtinčarstvo potegnjeno na stran reakcije, slovenski narod pa znova postane zavora napredka. V prvem slučaju je bodočnost slovenskega naroda zajamčena in zavarovana, v drugem pa je slovenski narod ob-

¹²⁸ Poročilo Tita o položaju v Sloveniji z dne 9. aprila 1937. Arhiv CK ZKS, KI. LXXXIII/3634—3636.

¹²⁹ Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije. Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 404—409.

¹³⁰ Boris Kidrič, Za enotnost delavskega razreda Slovenije. Zbrano delo I, stran 290.

sojen, da bo poginil pod razvalinami rušeče se stavbe današnje družbe. Drugega izhoda ni, o obeh pa odločamo mi sami, Slovenci.«¹³¹

Za odločitev v tej zgodovinski alternativni, ki se je postavljala pred slovenski narod, je Speransova knjiga bila dejavnik velikega in trajnega pomena.

1. in 2. avgusta 1937 je bil tudi ustanovni kongres Komunistične stranke Hrvatske. V njegovem razglasu je med drugim bilo rečeno: »Ustanovitev Komunistične stranke Hrvatske ni naključna, ampak izvira iz dolgotrajnega boja Komunistične stranke Jugoslavije, ki je branila ne samo interese delavskega razreda, ampak je imela na svoji zastavi vedno zapisano tudi idejo nacionalne svobode, enakopravnosti in bratstva med narodi... Med delavskimi interesi in praviimi interesi hrvatskega naroda ni in ne more biti neskladnosti, ker so delavci kot del svojega naroda krvno zainteresirani, da bo narod svoboden, da mu bo zagotovljen razvoj, da bo spoštovano vse, kar je lepega in naprednega v njegovih tradicijah in kulturi. V boju za te ideale se bojujemo tudi proti narodni zagrizenosti (šovinizmu), ker vemo, da sta pravi napredek in svoboda hrvatskega naroda zagotovljena samo v bratski slogi in sodelovanju z drugimi jugoslovanskimi narodi.«¹³²

Ni naša naloga govoriti o političnem pomenu ustanovitve KP Slovenije in Hrvatske, treba pa je omeniti vsaj najnujnejše o nadaljnjem oblikovanju programa KPJ v narodnem vprašanju. Obenem z ustanovitvijo slovenske in hrvatske komunistične stranke, piše Pregled zgodovine ZKJ, je dozorelo spoznanje, da je treba še jasneje formulirati gledišča o narodnem vprašanju v celoti.¹³³

»Takrat je v partiji prvič neposredno nastalo tudi vprašanje nacionalne usode srbskega naroda. Treba je bilo odstraniti ostanke nejasnosti in negotovosti v pogledu njegove nacionalne perspektive, se odločneje omejiti pred stališči posameznih meščanskih strank, ki so v svoji politični propagandi dostikrat izenačevale srbski narod z velikosrbsko hegemonistično buržoazijo. Naglašeno je bilo stališče, da mora srbski narod z lastnimi silami zavrniti takšne obdolžitve in si v skupnem boju z drugimi jugoslovanskimi narodi priboriti svoje mesto v skupnosti enakopravnih narodov ter zagotoviti svoj svobodni nacionalni razvoj.«

Zdaj ni bilo več treba razčiščevati kakih načelnih vprašanj, ampak konkretizirati politiko KPJ z že uveljavljenih izhodišč. Politika movega vodstva s tovarišem Titom se — kot vseh drugih problemov — tudi te naloge ni lotovala akademsko, ampak postopno in primerno potrebam revolucionarne politične akcije. Ni šlo za sestavljanje lepih programov, ki bi ostali sami sebi namen, ampak za oblikovanje rešitev takrat, ko je položaj terjal njihovo rešitev. Tako najdemo npr. sredi junija 1939 v pismu tovariša Tita Dimitrovu tudi tale stavek: »Tako moramo zavzeti jasno stališče glede nacionalnega vprašanja v Vojvodini, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Makedoniji. Ta vprašanja so zdaj postala zrela iz notranjih in zunanjih političnih vzrokov«¹³⁴ Osnovna stališča za celoten nacionalni problem v Jugoslaviji, ki so potem dokazala svojo upravičenost med narodnoosvobodilno vojno, so bila jedrnato formulirana v resoluciji V. državne konference 19. do 23. oktobra 1940 v Zagrebu. V celoti se glasijo:

¹³¹ Arhiv CK ZKS, zbirka Edvard Kardelj — Gradivo za knjigo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.

¹³² Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 409—414.

¹³³ Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, stran 186. Ves odstavek je povzet po tem delu.

¹³⁴ Pismo Walterja (Tito) Georgiu (Dimitrovu) okrog 20. junija 1939. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/3913.

»V teh usodnih dneh imperialističnega osvajanja, ko se z grobim nasiljem uničujejo ostanki svobode in neodvisnosti malih narodov in se špekulira z zatiranimi narodi posameznih držav za uresničevanje svojih osvajalskih namenov, se pred našo partijo v še ostrejši obliki postavlja ena izmed najpomembnejših in aktualnih nalog — boj za nacionalno enakopravnost zatiranih narodov in narodnih manjšin Jugoslavije:

- a) boj za enakopravnost in samoodločbo makedonskega naroda proti zatiranju s strani srbske buržoazije, hkrati pa tudi vztrajno razkrinkovanje italijanskih in bolgarskih imperialistov in njihovih agentov, ki prav tako hočejo z demagoškimi obljubami podjarmiti makedonski narod;
- b) boj za enakopravnost in samoodločbo črnogorskega naroda, hkrati pa tudi odločen boj proti vodstvu federalistov, ki s pomočjo italijanskih imperialistov pripravljajo nov jarem črnogorskemu narodu;
- c) boj za svobodo in enakopravnost albanskih manjšin na Kosovem, Metohiji in Sandžaku, hkrati pa tudi boj proti italijanskim agentom, ki skušajo v teh krajih z različnimi obljubami zavarati potlačene Albance in izzvati vojni spopad v tem delu Jugoslavije;
- d) boj proti kolonizatorskim metodam srbske buržoazije v teh področjih in izgon vseh tistih koloniziranih elementov, ki z njihovo pomočjo srbska buržoazija zatira makedonski, albanski in druge narode;
- e) boj za svobodo in enakopravnost madžarske, romunske, nemške in drugih nacionalnih manjšin v Vojvodini, hkrati pa tudi boj proti poskusom madžarskih, nemških in drugih reakcionarjev, da bi z imperialistično osvajalno vojno baje rešili nacionalno vprašanje v tem in drugih področjih;
- f) boj proti poskusom srbske in hrvatske buržoazije, da bi si medsebojno delili Bosno in Hercegovino, ne da bi vprašali narode teh področij; komunisti menimo, da se morajo narodi Bosne in Hercegovine sami odločiti in najti rešitev za ureditev v teh področjih z avtonomijo ali podobnim;
- g) boj za resnično rešitev nacionalnega vprašanja Hrvatov in Slovencev, toda proti zločinskemu dogovarjanju in sporazumevanju med srbsko, hrvatsko in slovensko buržoazijo na račun delovnega ljudstva teh dežel.¹³⁵

Na začetku vojnega časa, ki je pripeljal do narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, jugoslovanski komunisti glede vprašanja o razmerju med jugoslovanskimi narodi in o svoji vlogi v vrstah vsakega izmed njih, niso bili praznih rok.

¹³⁵ Resolucija V. državne konference KPJ. Proleter, januar 1941.